Naše řeč ROČNÍK XXIX. ČÍSLO 5-6. 1945.

NAŠE ŘEČ blahopřeje
p. univ. prof. dr. EMILU SMETÁNKOVI
k sedmdesátým narozeninám.

Slovutný a drahý pane profesore,

letos 14. října se dožíváte sedmdesátých narozenin. Naše řeč je od samého svého počátku až podnes těsně spjata s Vaším jménem a s Vaší činností. Jste jediný z jejích zakladatelů a prvních redaktorů, který po celých těch devětadvacet let stále stojí v jejím čele a věnuje jí svou práci a své vědění. S hlubokou oddaností myslíme na Vás a jménem redakční rady, jakož i všech čtenářů Naší řeči Vám i sobě upřímně přejeme, abyste ještě dlouhá léta v dobrém zdraví byl nám všem mistrem a strážcem našeho mateřského jazyka, jako jste byl dosud.

Za redakční radu:

Jiří Haller,
Kvido Hodura,
František Oberpfalcer,
Vladimír Šmilauer.

J. V. Bečka:

Přídavné jméno jmenné v nové češtině.

Adjektivum v češtině si zachovalo tu zvláštnost, že má dvojí tvary: tvary sklonění zájmenného neboli složeného (*chudý chudá chudé*) a tvary sklonění jmenného (*chud chuda chudo*). Nehledíme-li k některým tvarům ustrnulým (*na bíle dni, z plna hrdla*) a k adjektivům přivlastňovacím (*otcův, matčin*), je zakončení jmenné omezeno jen na postavení v doplňku a mají je toliko některá přídavná jména. U 15 moderních našich romanopisců jsou ve jmenném zakončení častěji doložena tato adjektiva (jsou seřaděna podle množství doložených tvarů):

rád, pln, jist, hotov, šťasten, schopen, vinen, spokojen, živ, zdráv, ochoten, mrtev, podoben, nemocen, zvědav, vědom, laskav, znám, mlád, hoden, vděčen, sláb, nešťasten, bos, dlužen, svoboden, přítomen, bohat, nespokojen, povinen, chud, stár, ženat, věren, prost, kliden, neschopen, platen, roven, vesel, blažen, odpověden, smuten, syt, hrd, blízek, mrzut, churav, neznám, žádostiv, nevinen, poslušen, pamětliv, bezpečen, nepodoben, povděčen, mocen, roztržit, trpěliv, samoten, dychtiv, hladov, netrpěliv, nápomocen, nedočkav, bezmocen, účasten.

Kromě těchto 67 adjektiv s tvary jmennými, která mají doklady časté i v současném jazyce beletristickém, lze uvésti další přídavná jména, jejichž doklady jsou buď vzácnější, nebo se objevují častěji jen v jazyce starším (t. j. před rokem 1920):

přízniv, prázden, dalek, nedůvěřiv, nepřítomen, povědom, čist, něm, odporen, silen, žízniv, bázliv, nekliden, nepovědom, nespravedliv, nevěren, povinován, žárliv, bláhov, lačen, milostiv, nedychtiv, nejist, nemilostiv, práv, přešťasten, starostliv, špinav.

Řada adjektiv jmenných však není tímto výčtem nijak uzavřena. Tvary zcela ojedinělé tu nejsou uvedeny vůbec. Krom toho s každým novým autorem, kterého bychom přibrali mezi prameny, by se nám tato řada rozrostla. Přibylo by nám dokladů pro adjektiva vzácně doložená a našli bychom i doklady pro tvary ještě nedoložené.

Zakončení jmenné se nám dnes jeví jako archaismus, jako zbytek starého stavu, kdy každé adjektivum mělo vedle zakončení složeného též zakončení jmenné. Ale už ve staré češtině byl počet adjektiv se zakončením jmenným značně omezen, přes to ovšem byl o mnoho větší než dnes. Jsou tedy adjektiva jmenná na ústupu, třebaže tento ústup je velmi pomalý. Není to však ústup naprosto přímočarý; leckde můžeme pozorovati dokonce i vývoj zpětný a značné dobové výkyvy. Poznáme to dobře, když srovnáme dnešní stav se stavem jazyka barokního. Jazyk barokní

je pro nás poučný proto, že se značně uvolnil od normy jazyka XVI. století, ale přitom je také vzdálen archaisujících tendencí století XIX. Jmenných tvarů dnes neobvyklých najdeme v barokním jazyce celkem málo: *odporen, křiv*. Některá adjektiva jsou doložena častěji než dnes: *milostiv, truchliv, nah, teskliv, povinen, žádostiv, nápomocen, povědom, vesel, účasten, roven*. Ale je také mnoho adjektiv, která naopak byla v době barokní vzácnější, než jsou dnes. Nejnápadnější je to u adj. *pln*, pro které se v barokní době najdou doklady zcela ojedinělé, kdežto dnes je to jedno z nejčastějších adjektiv se jmennými tvary. Vzácnější jsou v barokním jazyce také adj. *spokojen, bos, stár, syt, věren, svoboden, churav, platen, mlád*. Pro mnohá adjektiva, dnes dosti častá, jsem ve 30 spisech barokní literatury nenalezl vůbec dokladu: *šťasten, schopen, ochoten, vědom, zvědav, nešťasten, nespokojen, sláb, prost, bohat, chud, kliden, neschopen, smuten, ženat, blažen, blízek, hrd, mrzut, neznám, nevinen, samoten, dychtiv, hladov, netrpěliv*.

Ale rozdíly jsou i v jazyce novém. Srovnáváme-li stav u 15 spisovatelů poválečných se stavem u 12 spisovatelů předválečných, zjistíme značné odchylky. Nepřekvapí nás, že mnohá adjektiva jsou doložena u spisovatelů předválečných častěji. Jsou to zejména tato:

přízniv, prázden, dalek, tich, bled, vědom, dlužen, nešťasten, bos, přítomen, nespokojen, povinen, prost, smuten, kliden, platen, blízek, mrzut, nevinen, samoten, dychtiv, poslušen, hladov, netrpěliv.

Více nás však překvapí, že u nemalého počtu adjektiv najdeme naopak v nejnovějším jazyce dokladů více než v jazyce autorů předválečných. Z nich můžeme uvésti zejména tato:

pln, jist, schopen, ochoten, zvědav, mlád, sláb, svoboden, bohat, ženat, věren, neschopen, odpověden.

Tento obraz je založen arci jen na omezeném materiálu a může míti cenu toliko informativní. Přes to je však zajímavý tím, že nám ukazuje, jak klikatými cestami se nejednou ubírá vývoj jazyka. Proti adjektivům, která jsou od doby barokní na trvalém ústupu, jsou adjektiva, která naopak jsou na trvalém vzestupu, a vedle nich jsou adjektiva, jejichž vzestup je takřka jen sezónní. U některých adjektiv byly jmenné tvary oživeny až v novém jazyce, a přece nemají povahu umělých tvarů papírových, kdežto jiná adjektiva jmenná mají tradici nepřerušenou, a přesto znějí dnes už příliš knižně. Zajímavé je adj. *bohat*. V barokní literatuře jsem pro ně nenalezl ani jediný doklad. Dobrovský v své mluvnici výslovně uvádí tvar *bohat* jako naprosto neobvyklý, u spisovatelů předválečných je celkem vzácný, dnes však patří mezi

adjektiva se slušným počtem dokladů. Vidíme jasně, že poměry ve vývoji užití adjektiv jmenných jsou velmi složité, a z toho můžeme logicky usuzovati na to, že i příčiny těchto poměrů jsou asi složité.

Adjektiva jmenná nelze tedy pokládat za prostý tvaroslovný archaismus. Jako tvaroslovný archaismus by byla zanikla jistě už mnohem a mnohem dříve, snad už v době Husově. Mají ovšem v sobě ráz silně spisovný, a tento jejich spisovný ráz může býti mnohdy důvodem jejich užití, důvodem, jehož závažnost nesmíme přehlížet, ale ani příliš přeceňovat.

Tím se dostáváme ke stylistickému využití jmenných tvarů přídavných jmen. Není nijak pestré. Tvarů dnes neobvyklých lze využíti k archaisování slohu. Mnohé takové archaismy najdeme u Z. Wintra; v jeho Mistru Kampanovi čteme na př. tyto tvary: *tělnata, vrchtita, měkci, krátci, mokra, hluch, křiv, prudky, mil, radna.* Naproti tomu tvarů určitých lze využíti k charakterisaci mluveného jazyka v přímých řečech. Takový postup je nápadně vidět u M. Pujmanové, na př.:

...já vám budu do smrti *vděčný* (50). A ona, jak je *klidná* (58). Ingro, ty už jsi zase *smutná* (65). Jak mohl být ještě *šťastný* (100). Mne trápilo, že jsi *ženatý* (120). A bude *nešťastný* od narození (123).

Jiný důvod, proč se přídavná jména jmenná zachovala, můžeme spatřovati v jejich platnosti syntaktické. Jmenná adjektiva jsou omezena na postavení doplňkové, a proto mohou býti při stavbě věty vhodným prostředkem, jak toto postavení zdůraznit a odlišit od postavení přívlastkového.[1]) Tento případ nastává zejména tehdy, sejde-li se podmět přímo s doplňkem (t. j. stojí-li sloveso před podmětem nebo až za doplňkem). Na příklad:

Nám je však tento člověk *znám* dosud jen jako konstruktér (Svatopluk, Gord. 27). Od rozkoše je však *neoddělitelna* jakási hloupost (Durych 251).

Adjektivum ve tvaru jmenném také výhodně upozorňuje na svou doplňkovou platnost tam, kde je podmět zamlčen:

Seskočil s koně, *žízniv* poklekl a sklonil se nad hladinou (Mařánek 339). *Svoboden* by se byl lehce přes všechno přenesl (Svatopluk, Gord. 78).

Přídavná jména ve jmenném zakončení jsou také výhodná v t. zv. zkrácených vazbách přechodníkových. Jsou to vazby zvlášť v moderním jazyce velmi oblíbené; není v nich vyjádřen přechodník slovesa *býti,* a celá syntaktická tíha doplňkového vý-

---

[1]) Že syntaktické důvody mají vliv na užívání jmenných adjektiv, je dobře vidět na ruštině. V ruštině se totiž sponové sloveso *býti* nevyjadřuje, a proto se doplňková platnost příd. jména poznává hlavně na jeho jmenném zakončení.

znamu spočívá na adjektivu nebo na participiu. Proto je tu tvar jmenný syntakticky velice výhodný. Na př.:

Pracovali v přátelské shodě, *šťastni,* že se našli (Paulík 18). Přiblížil se, *bezpečen,* že se tu nesetká s Michalem (Mařánek 338). Otáčel dopisem v prstech *pln* nerozhodnosti (Vachek 148). ...děl Bakula blahosklonně, *vděčen* bohu za milost (Holeček 125).

Jsou tedy syntaktické důvody k užití jmenných adjektiv dosti silné a musíme s jejich působením vážně počítati. Ale přesto nemyslím, že by tyto syntaktické důvody samy o sobě byly tak silné, aby byly stačily uchovat jmenné tvary adjektivní od zániku. Syntaktické využití jmenných adjektiv je spíše následkem než příčinou zachování jmenných tvarů. Zcela malou úpravou textu lze se totiž ve všech jmenovaných případech dobře obejíti i bez jmenných tvarů. Stačí buď změna pořádku slov, nebo přechodník slovesa *býti.* Krom toho zkrácené vazby přechodníkové bez přechodníků jsou časté teprve v jazyce současném, a to samo dost jasně ukazuje, že je tu toliko využito stavu, který v jazyce do té doby byl. Ostatně i v uvedených případech se nejednou objevují také tvary složené a dokazují, že jmenné tvary tu nejsou naprosto nezbytné:

Vzadu Františka objímá paží svého chasníka, který se k ní blízce tulí, *zvědavý* na všechno, co bude (Glazarová 86).

Spisovný ráz jmenných tvarů a výhody jejich skladebné platnosti tedy jen pomáhají udržovat jmenné tvary adjektiv v jazyce, ale hlavní příčinu, proč se až dosud, třebas jen v omezené míře, zachovaly, musíme hledati jinde, a to v jejich platnosti sémantické (anebo sémanticko-syntaktické): mezi zakončením jmenným a složeným je rozdíl ve významu nebo aspoň v pojetí významu. Tento důvod, jak hned uvidíme, je rozhodující u většiny jmenných adjektiv. Zcela jasný rozdíl ve významu je na příklad mezi tvary:

Chlapec je ve škole *hodný. Hoden* jest dělník své mzdy.

Jindy — a to je ve většině případů — tak značný rozdíl ve významu není. Na př. můžeme říci, aniž se tím obsah adjektiva změní:

Jsem ti *vděčen* za tvou radu. Jsem ti *vděčný* za tvou radu.

Se změnou zakončení se tu nemění význam, nýbrž toliko pojetí významu, tedy jen odstín významu se zabarvením syntaktickým. Tato různost významu nebo různost v pojetí významu je hlavní a základní důvod, proč se v češtině spisovné a zčásti i lidové tak dlouho a houževnatě drží aspoň ve zbytcích tvary jmenné, které s hlediska tvaroslovného byly archaismem už za posledních Přemyslovců.

Rozdíl ve významu definovati nemusíme, neboť je jasný: *hoden - hodný, práv - pravý, prost - prostý* ‚upřímný, nehledaný'. Zato rozdíl v pojetí významu definovat musíme, protože tak patrný není a mnohdy jej cítíme dosti neurčitě. Můžeme jej zhruba vystihnouti takto: přídavná jména v zakončení jmenném nevystihují vlastnost v pravém jejím smyslu, nýbrž vyjadřují vlastnost jako výsledný stav nějaké činnosti (pojetí passivní) nebo vlastnost, která je v dějovém vztahu buď k předmětu věty, nebo k jejímu podmětu (pojetí aktivní). Tímto svým pojetím se příd. jména neurčitá velmi blíží příčestím trpným, neboť u nich pozorujeme podobný rozdíl v pojetí významu mezi zakončením jmenným a složeným.[2]) Můžeme pokládat za pravděpodobné, že se toto pojetí významu u adjektiv jmenných vyvinulo přímým působením příčestí. Nepřímým důkazem je tu slovenština, která ztratila jmenné zakončení i u příčestí trpného i u adjektiv (krom několika málo zbytků). Naproti tomu v těch slovanských jazycích, které si jako čeština zachovaly jmenné zakončení u příčestí (na př. ruština, srbochorvátština), udržely se i jmenné tvary přídavných jmen jako v češtině, dokonce ještě ve větší míře.

Je tedy význam adjektiva se zakončením jmenným zabarven dějově. Toto dějové pojetí není arci u všech adjektiv stejně možné. Některé významové kategorie adjektiv toto pojetí přímo vylučují. Jsou to adjektiva látková (dřevěný, dubový, železný), adjektiva vztahu místního, časového a příčinného (městský, večerní, pracovní), adjektiva podobnosti (hadovitý), adjektiva od jmen zvířat (psí). Jmenného zakončení jsou schopna adjektiva polodějová (laskav), adjektiva obsahu (kliden) a ovšem ta adjektiva, která svým původem jsou participia (spokojen, znám). Ale většinu mezi adjektivy jmennými mají adjektiva stará, bez příslušnosti k významovým kategoriím dnes živým (živ, stár, mlád). Adjektiva mladých kategorií, která by svým významem dějové pojetí připouštěla, tvoří jmenné zakončení buď jen zřídka (adj. passivní možnosti s příponou *-telný*), nebo je netvoří vůbec (adj. dějového nástroje s příp. *-cí,* a to proto, že u měkkého zakončení tvary jmenné jsou dnes naprosto mrtvé). Je tedy jmenné zakončení tvaroslovný archaismus s omezenou produktivitou.

Dějové pojetí u jmenných adjektiv je buď rázu aktivního: Karas byl *zvědav,* co se to dole děje (Bass 83), nebo rázu passivního: A čas byl teď lehký, lesklá vážka, ale *prost* vší těkavosti

---

[2]) O rozdílu ve významu i v dějovém pojetí tvarů jmenných a určitých viz stručně u Gebauera-Ertla II, 1926, 137 a v Hallerově Rukověti mateřského jazyka, heslo Doplněk, str. 146. Na myšlenkách tam uvedených je založen tento článek.

(Konrád 22). Avšak o nějakém vyhraněném rodu slovesném zde nemůže býti ani řeči, nýbrž je tu jen jakési rodové podbarvení. Adjektiva s aktivním podbarvením se objevují jen ve spojení se jmény životnými, nebo lépe řečeno, jen ve spojení se jmény osob. Adjektiva s podbarvením passivním (pln, prost, znám a pod.) mohou být i u jmen neživotných. Adjektiva rázu aktivního nejsou u jmen neživotných obvyklá. Na př.: Cesta bude *veselá* (Martínek 79). Jen při silné personifikaci se objeví jmenný tvar i u představy neživé: „Jsou mrtvi —" vzdychl jsem, „*mrtva* je země" (Blatný 52).

Nejzřetelněji se dějové pojetí jmenných adjektiv projevuje v tom, že jsou zpravidla doprovázena předmětem. Vlastnost, kterou tato přídavná jména vyjadřují, je tedy časově omežena jen na vztah k tomuto předmětu:

Tím jsme *s prohlídkou Tvrdic hotovi* (John 22).

Hela se vrhla *plna zvědavosti* na sestřina zavazadla (Durych 45).

S veškerou vřelostí, *které* chladný a vypočítavý duch jeho vůbec byl *schopen* (Arbes 30).

Byl tak *hrd na své ježdění* (Bass 262).

Pak vešel do světnice, *dychtiv, co ten páter jim dal* (Jirásek 169).

Svého otce ve všem byl *poslušen* (Sova 32).

Není ani *hoden, aby políbil lem jejího šatu* (Mařánek 318).

Ba dokonce je natolik *mocen svých činů,* aby vzal příbor do ruky (Klička 55).

Tím vším... jste *vinen vy* (Vachek 81).

Byl při tom úplně *prost vší affektace a výlučnosti* (Čech 122).

Není *pověděom jejích způsobů* (Winter 252).

A ještě není *syt bitevního zápolení* (Mařánek 328).

„Táto — tys mi neřekl, jaká jsem! Tys mi zůstal *dlužen odpověď* (Tilschová 102).

Chci vás uviděti pod jiným sluncem, *dalek všeho,* co mne ve vlasti tísní (Svobodová 155).

Byla sama *ochotna rozběhnouti* se za ním. (Vančura 69).

Jste si *jist,* že se vámi nepřetržitě zaměstnává (Pujmanová 21).

Byl jsem *blízek blaženému spánku* (Vančura 137).

Mnohá adjektiva však mají takový význam, že u sebe předmět míti nemohou. Jejich dějové podbarvení záleží v tom, že u nich necítíme vlastnost jako nezávislou na čase, nýbrž opět časem omezenou na konkretní situaci, na př.:

Byla okamžitě *ticha* (Zeyer 141, ‚ihned ztichla').

Stein je *bled* a unaven (Svatopluk Andělé 137; t. j. je bled v tomto okamžiku, nikoli stále).

Šouraje se *bos* po světnici, přitahoval si řemen (Rais 70).

A jak to vypadáš, co je ti, nejsi *nemocen?* (Paulík 39).

Zůstal ležet *mrtev* (Svobodová 170).

Jdi, Petře. Jsi *svoboden* (Mařánek 135).

Tichounce *šťastna,* sladce se zalyká jediným slovem, kterým je naplněna (Glazarová 34).

I dostavil se Budecius..., *samoten,* bez Karla (Sova 36).

Byl několik dní *churav* (Vachek 140).
Pojezdný byl již téměř úplně *kliden* (Rais 213).
Jsou všichni, chvála Bohu, *zdrávi* (Holeček 305).
Byla tu *živa* celá ta léta (Glazarová 48; t. j. žila tu).
Je *vesel,* usmívá se (Vančura 143).

Ve větší souvislosti mohou arci i adjektiva v určitém zakončení vyjadřovati vlastnost omezenou v čase na daný případ, na př.:

Věra byla toho rána svěží a růžová.

Ale od adjektiv jmenných se adjektiva určitá liší tím, že toto časové omezení vyplývá toliko ze smyslu věty a tvarem adjektiva není přímo vyjádřeno, kdežto u adjektiva jmenného toto omezení nevyplývá jen z větné souvislosti, nýbrž je vystiženo i tvarem adjektiva.

Toto dějové pojetí se necítí u všech adjektiv jmenných stejně silně. Protože však je hlavním důvodem, proč se těchto jmenných tvarů užívá, nemají všechna adjektiva jmenného zakončení v jazyce stejně pevnou posici. U některých adjektiv je tato posice velmi pevná, poněvadž i jejich dějové pojetí je zcela zřetelné. Některých adjektiv se užívá střídavě v zakončení jmenném a určitém, jiná zas jsou zcela ojedinělá a užije se jich jen výjimkou.

Zcela výjimečně pevnou posici má adj. *rád,* protože se objevuje jen v zakončení jmenném. Velmi pevně drží své tvary jmenné ta adjektiva, která mají ve jmenném zakončení význam značně odchylný od významu v zakončení určitém. Takového druhu je adj. *práv,* které ve spojení *práv býti* se vyskytuje v jazyce odborném (zejména v rozpravách literárně historických a kritických). Ze staršího jazyka můžeme uvésti dnes již vymizelé adj. *křiv* ze spojení *býti křiv* „křivditi". Mnohá adjektiva nemají sice význam tak rozlišený podle zakončení, ale dějové pojetí u jejich jmenných tvarů je velice silné. Mnohá z nich tvoří se slovesem *býti* pevnou významovou jednotku, slovesné sousloví. Na př. *býti živ* „žíti, býti na živu", *býti mrtev* (už je mrtev „už zemřel"), *býti hoden* „zasluhovati", *býti hotov s čím* „míti něco dokončeno", *býti dlužen, býti jist, býti syt čeho, dalek čeho, poslušen koho, zvědav nač, býti si vědom čeho.* V starším jazyce bylo takových sousloví ještě více: *býti odporen* „odporovati", *býti škoden* „škoditi", *býti pilen, raden, býti prázden něčeho* a pod. Pevná posice jmenného zakončení v těchto souslovích je jistě jednou z hlavních příčin, proč se u těchto adjektiv dějové pojetí cítí silně i mimo sousloví.

Z ostatních příd. jmen si své jmenné tvary pevně drží ta, která cítíme adverbiálně. Je to zejména adj. *bos* (sr. příslovce *bosky*). Také ve spojeních *býti dalek, blízek čeho* cítíme v adjek-

tivech velmi často příslovce.[3]) Jmenné tvary jiných adjektiv mají zase oporu v tom, že je cítíme participiálně: *ženat, prost, spokojen.*

U všech těchto jmenovaných typů adjektiv není ve spisovném jazyce valného kolísání mezi tvary jmennými a určitými. Zato u adjektiv, jejichž jmenné tvary nemají takovou oporu, je kolísání častější. Označení dějového pojetí adjektiva jeho jmenným tvarem je totiž fakultativní, a tu záleží na píšící osobě, zdali toto označení cítí jako nutné či nikoliv. To závisí na mnoha činitelích, především na tom, jak silně se může dějové pojetí projeviti vzhledem k významu adjektiva, jak často se adjektiva užívá, zda adjektivum jmenné je součástí nějakého ustáleného obratu, a konečně i na tom, zda si stavba věty a její význam žádá jasnějšího označení doplňkové platnosti adjektiva, a na tom, jak silně spisovný ráz chce autor svému projevu dát. Tak na př. tvary *zdráv, nemocen* jeví mnohem méně kolísání než tvary *mlád, stár,* protože nestálost a měnivost vlastností, jež adjektiva *zdráv, nemocen* vyjadřují, je nápadnější než u vlastností vyjadřovaných příd. jmény *stár, mlád,* neboť u nich měnivost v čase není tak rychlá a nevypočitatelná.

U přídavných jmen, u kterých podmínky užití jmenných tvarů nejsou příliš příznivé, jeví se kolísání za týchž celkem okolností nejen mezi různými spisovateli, nýbrž i u jednoho a téhož spisovatele, dokonce v témže jeho díle, ba nejednou i na téže stránce díla. Na příklad:

Na oko byla *klidna.* — Na oko i on byl *klidný* (Holeček 403).

Jsi *mlád!* Jsi *mlád?* — Což není dosud *mladá?* (Mařánek 128 a 146).

Je tak *bohatý?* — „Jen kdybych byla *bohata!*“ vzdychla jsem (Svobodová 101 a 276).

A nenamáhal se Buška ujišťovat, že není tak *starý.* — Nejsem tak *stár,* slečno (Paulík 87 a 141).

Ten šikmooký, dlouhořasý hoch byl tak *podobný* Heglovi. — (Dcera) mu byla přesně *podobna* (Pujmanová 52, 53).

Toto kolísání však jde ještě dál. Spisovatelé občas užijí jmenných tvarů i u těch adjektiv, která normálně v nové češtině jmenné zakončení nemají:

A *krásny* byly ty oči, vskutku *krásny* (Čech 35).

Vysokým krokem byli (oba koně) na míli *nápadni* (Bass 352).

Jak málo byla *závažna* skutečná pravda (John 154).

„Ach, mně je všecka společnost *protivna* (Rais 231).

---

3) Mnohdy volba mezi adjektivem a adverbiem záleží na slovese, u něhož adjektivum stojí. Řekneme zpravidla: *Je mladý.* Ale: *Vypadá mlád* (nebo *mladě*). To, že si někdy můžeme vybrat mezi jmenným adjektivem nebo příslovcem, jasně ukazuje, jak je tu adjektivum blízko k platnosti příslovečné.

Jsouť ty honorační rodiny tak *svorny!* (Rais 166).
A *čistotni* jsme — ne jako jiní (Uher 73).
Zvlášť dnes byly (děti) *náchylny* jich poslouchat (Konrád 70).
Buďme *svorni* a *jednotni* (Svatopluk, Andělé, 295, v řeči továrníkově).
S papá Masopustem nebyla *možna* jiná řeč, leda o obecních záležitostech (John 203).
Proč má býti práce moje méně *cenna* (Uher 247).
Manželé už na sebe nereagují, jsou si *lhostejni* (Vachek 119).
Osoby, jež nám jsou v životě více méně *lhostejny* (Arbes 200).
Volni byli, jen když nebyli sami (Pujmanová 58).

U starších spisovatelů je podobných případů nadměrného užití jmenných tvarů mnohem více, arci v souhlase se staršími názory na jazyk, které byly jmenným tvarům adjektiv mnohem příznivější než názory moderní. Když se názory na jazyk měnily, bylo toto nadměrné užívání jmenných tvarů omezeno zásadou, že jmenného tvaru adjektiva lze užíti toliko tam, kde jmenný tvar je u jazyka obvyklý v mužském rodě čísla jednotného. Ale, jak vidíme, ani tohoto jednoduchého pravidla se spisovatelé důsledně nedrží, a to ani ti, kteří se jinak vyhýbají všem tvarům papírovým a neživotným. Pozorujeme tu zajímavý zjev: autoři jsou mnohdy v rozpacích mezi dvěma sklony, mezi sklonem vyjádřiti dějové pojetí vlastností jmenným zakončením příd. jména a nechutí tvořiti jmenné tvary neobvyklé. Tvary jmenné jsou, jak jsme již řekli, tvaroslovným archaismem; to znamená, že se v jazyce sice drží tvary běžné, ale jmenné tvary nově — aspoň v jazyce současném — nevznikají. Tato nechuť k neobvyklému zakončení jmennému není však u všech tvarů stejně silná. Nejslabší je tam, kde akustický a optický rozdíl mezi zakončením jmenným a určitým není nápadný; je to femininum singuláru, životné maskulinum plurálu a neutrum plurálu: *klidna - klidná, klidni - klidní.* Nápadnější je už rozdíl ve femininu (anebo neživotném maskulinu) plurálu: *klidny - klidné.* Nejzřetelněji se cítí ten rozdíl v maskulinu singuláru: *kliden - klidný, hrd - hrdý.* Neutrum singuláru tu stojí stranou z důvodů, o kterých si ještě promluvíme. V tvarech méně nápadných se neobvyklého jmenného zakončení užije snáze než ve tvarech nápadnějších. V maskulinu singuláru tvary neobvyklé netvoříme vůbec.

Nejčastější adjektiva s takovým neúplným tvořením jmenných tvarů jsou *lhostejný* a *volný.* Tvar „lhostejen" a „volen" se v nové češtině neobjevuje, ostatní tvary však najdeme. Tvar *lhostejna* je doložen u Svobodové, *lhostejni* u Vachka a Johna, *lhostejny* u Arbesa, Čecha, Durycha a Johna. Tvar *volna* jsem našel u Svobodové a Durycha, *volni* u Čecha, Bassa, Kličky a Pujmanové. U starších spisovatelů je méně obvyklých tvarů doloženo mnohem více než u mladších, zejména pak u těch spi-

sovatelů, jejichž jazyk je archaistický nebo archaisující (Winter, Holeček). Ale i u autorů novějších najdeme leckdy dosti tvarů méně běžných. Na př. u Durycha v jediném románě na 294 stranách jsou doloženy tyto tvary:

neviditelny, vlídni, marna, marny, opatrna, úměrny, temna, možny, stejni, znatelny, neocenitelna, neoddělitelna, upřímni, pitomi, zbytečna, zbytečny, neopatrna, volna, nezbytny, netečni, bezradni, náchylna, náchylni, nejista.

(Příště ostatek.)

Václav Machek:

Drobné výklady o jménech rostlin.

(NŘ. XXVIII, 1944, 175 n.)

5. *rdest* a *rdesno*.

Rdest je v českém názvosloví rod vodních rostlin Potamogeton; roste u nás v mnoha druzích, nejznámější z nich je rdest vzplývavý. Rdesno pak je rod Polygonum, také hojně zastoupený. Oba rody jsou si vzhledem zhruba podobné; dva druhy rdesna jsou vlhkomilné. Přirozený důsledek podobnosti je ten, že slovanský lid oba rody často spojuje. Zvláště si lid asi pletl vodní druhy rdest vzplývavý („roste hojně ve stojatých vodách, jejichž povrch vzplývavými listy často docela pokrývá")[1] a rdesno vzplývavé (má listy „na hladině vodní položené")[2]. Můžeme tedy obě jména vykládati z jednoho základu. Tak se dosud i dělo.

Onen stejný základ ve jméně obou rodů pochází zajisté z doby praslovanské, neboť ta jména, i když v podobách velmi různých, jsou zastoupena s týmž významem ve většině slovanských jazyků, a to v takových, že o přejímání z jednoho jazyka do druhého nelze mluvit, leda jen v jediném případě (č. *rdest* z polštiny). Bohužel jsou ty podoby tak podivné, že jejich výklad je dosti obtížný a pro některé podrobnosti zůstane v platnosti staré non liquet (= není jasno). Dosud se traduje domněnka pouze jediná (pochyby o ní projevil jen Brückner)[3]: Matzenauer[4] spojil obě ta slova s *rъd-* (*rudý, rdíti se*). Některé druhy rdesna mají totiž klasy kvítků růžové a listy i lodyhu načervenalé (srv. Šmilauer, NŘ XV 115); pro příponu *-es-* se nachází příklad v r. *belesyj*, bělavý, proti *belyj*.

Ale tento výklad se mi nechce líbit. Kdyby tu opravdu bylo *rъd-*, jistě by se udrželo *rd* beze změny; bylo by přece drženo příbuznými slovy, a kdyby už nějaká změna byla nastala, byla by nejvýš taková, že by se to slovo bylo přichýlilo k *rudý* při-

jetím hlásky *u*. Myslíme-li na to, že rodina slov *rudý, rez, rdíti se* žila a žije v plné síle po všechny doby až do dneška, váháme připustiti, že by se jeden její člen byl oddělil tak úplně, a to v době již pradávné. Propadl přece v hláskách zmatku tak úplnému, že bychom musili předpokládat naprostý zánik povědomí o tom, že rostliny ty nazvány podle červenosti. Kromě toho lze uvésti i to, že žádné přídavné jméno **rъdesь* není doloženo, a vůbec je domnělá přípona *-es-* u adjektiv něco záhadného.

Tyto důvody nelze jen tak odmítnout. Naopak pochopíme ten zmatek snadněji, vyjdeme-li od kořene jiného, od kořene, který byl zasažen nemocí už v dobách praslovanských, a to zasažen tak pronikavě, že tvarů slovesných už ani nemáme, jmenných pak máme jen několik málo. A přece jde o kořen, který žije v sousední litevštině v plné síle až do dnešních časů.

Než přistoupíme k vlastnímu výkladu, vyjmenujme tvary[5]: č. *hrdesen* („z doby kolem 1400"), *rdesen* (Rešel, 1562), *rdesno* (doloženo od 1429); *rdest* (až ve Veleslavínově vydání Mattioliho), přejato z polštiny; nář. *dresnek*, zob pro ptáky ze semena rdesna[6]; — pol. *rdest* Polygonum, *dredeśnik*; *rdestnica, rdest wodny, rdestnina* Potamogeton; nář. *drdest, grdest*; — hl. *drěst, dróst, drostnica*, dl. *drest*, nář. *drost*; — r. *rdest, rdestnik* Potamogeton, nář. *drost, drest, razdrozdnik* Polygonum; — ukr. *dereseń, drjasen*; — sch. *rdesen, dresen, dresan, dreslin, rdesalj, adreselj, hrdeselj, drist* Polygonum, *mrjestnjak* Potamogeton[7]; — slovin. *dresen, redesen, rdeselj, drnoselj, drdres, andreselj, ardeselj* Polygonum. Při pohledu na tuto pestrotu podob zatoužíme přímo vášnivě po jazykovém atlasu. Jsem přesvědčen, že variant bude ve skutečnosti daleko více. Všeslovanská mapa názvů pro pojem „rdesno" (a „rdest") bude jistě nadmíru zajímavá a její výklad bude moci vyplniti celou disertaci, neřku-li knihu takovou, jako je Gilliéronova o francouzských názvech včely. Proto ani tento můj článeček není než skromný „předchůdce" toho, co vykoná někdo z budoucí generace.

Abych laskavého čtenáře dlouho nezdržoval, uvedu pro domněnku, již podávám níže, nejdříve odůvodnění věcné. Botanik Polívka[8] píše o rdestu vzplývavém: „Mnozí živočichové rádi vyhledávají pod listy t o h o t o i j i n ý c h r d e s t ů útulku a n ě k t e r é r y b y, z e j m é n a k a p ř i a š t i k y, r á d y p o d n i m i u k l á d a j í p o t ě r." S tímto zjevem souvisí to, že rdesno obojživelné se v ruštině jmenuje lidově *ščuč'ja trava*[9] a že v německých nářečích jsou pro rdest jména *Laichkraut, Hechtkraut* („weil die Hechte gern darauf laichen")[10], *Hechtloch,*

Hechtlache (-loch, -lache = Laich), Hechtstuhl, Aalkraut, Fischblad.[11]

Slovesný kořen, který u Baltoslovanů označoval kladení jiker, byl ten, který je v litevských slovesech *neršti* a *neršėti*, v slovanštině pak jenom v několika jménech (slovesa jsou u nás teprve odvozena od těchto jmen), jejichž podoba je zrovna tak žalostně rozpadlá, jako jsme to viděli výše u názvů těch dvou rostlinných rodů. Jsou to slova: r. *nérest, nórost, nerst, ners,* čas, kdy ryba klade jikry (od toho *nerestít'sja* klásti jikry), *norost, noros* žabí nebo rybí jikry (od toho *norosít'sja*); — p. *mrzost, mrzoszczyć się*; — sch. *mrest, mrijest* jikry, *mréstiti se, rástiti se* pářiti se (o ptácích!); — slovin. *drest, drestiti se, mrestiti se.* V slovenštině je u Banské Bystrice *neresť*[12] (ryby chodia na noresť = třou se).*)

Základní sloveso, odpovídající slovesům litevským, v slovanštině se tedy nezachovalo. Odvozená jména předpokládají několik podob: **norsъ* (= litev. *naršas*), ale i **norstъ* (= lit. *narštas*), **nerstъ* (= lit. *nerštas*).

Jména obou rostlin bych vyložil takto: Od slova *nerstъ* „rybí jikry“ bylo vytvořeno přídavné jméno běžnou příponou *-ьnъ* (je táž jako v *slavný* od *sláva* a pod.); to se stalo názvem rdestu vzplývavého, Praslovanům jistě dobře známého, neboť obývali v krajinách plných vod tekutých i stojatých. Bylo jím vystiženo to, co uvedeno výše, že tento rdest je jakousi ochranou a odložištěm rybích jiker, znamenalo tedy asi „jikrové býlí“. Jméno to bylo buď v podobě mužské, *nerstьnъ* (doplniti třeba nevyslovené *bylъ*), nebo v podobě střední, *nerstьno* (totiž *bylьje*, býlí). Tato slova podléhala pravidlu o přesmyku plynných hlásek: *nerst-* dalo v jednotlivých částech slovanské oblasti *nrěst-, nrest-, nerest-*; tomu hoví zřetelně ukr. *deresеń*, sch. *dresan, mrjestnjak,* l. *drost*; *nr-* i *ner-* přešlo v *dr- der-* (záměnou zubných), a toto *d(e)r* je v mnohých případech zachováno. Příponové *n* je patrné dosud také v rozšířených podobách *rdestnik, rdestnica, dredeśnik, razdrozdnik.* Kde je na konci slova pouhé *t,* tam jde o redukci *n*-ové přípony, jinde zase ze skupiny *stn* vypadlo *t.* Jméno to přeneseno pak i na rod Polygonum.

Protože však kořen *ners-* u Slovanů zatím propadl zkáze, nemělo jazykové povědomí většiny Slovanů pro ta jména rostlin

---

*) Ostatní tvary, kde je význam (č. *neřest*) nebo i tvar (rus. *róstit'sja,* sch. *rástiti se* pářiti se) více vzdálen, nebudu vypočítávati podrobně. Odkazuji na Matzenauera v LF 11, 184, Zubatého v Arch. für slav. Phil. 16, 401, Preobraženského v ES I, 601, a na Trautmanna, Balt.-slav. Wb. 197.

žádného připojení, byla Slovanům neprůhledná, nejasná, a v takových případech je otevřena brána všelikým změnám, jaké vidíme zde zvláště u jižních Slovanů. A tu teprve snad lze uznati vliv kořene *rd-, rudý*: obecná touha míti jasno upjala se snad v jistých oblastech k tomu, že klasy kvítků jsou načervenalé, růžové, přichýlila tedy *dr-* ke kořeni *rd-* prostým přesmykem. Jen takovýto druhotný vliv toho kořene jsme ochotni uznati (odtud pak i stč. *hrd-*[13], srv. sloven. *hrdza* proti čes. *rez*). Přesmyk ten nastal velmi brzy, v češtině ještě před změnou *rě>ře*. Isolovaností a nestálostí slova si vysvětlíme i zánik měkkosti: v češtině nemáme tu *rdě-*, ale jen *rde-*, u jižních Slovanů mimo náležité *mrje-* je jinak toliko *rde-, dre-*. Znamená to, že ztráta měkkosti nastala velmi časně, asi současně s těmi přesmyky.

[1] Názorná květena IV, 303. — [2] Tamtéž IV, 30. — [3] Sl. etym. — [4] Listy fil. 16, 176, viz i Zubatý NŘ VII, 234. — [5] Většinou podle Šmilauera z uved. místa. — [6] Kotík, Řeč lidu na Novopacku a Hořicku 39. — [7] Annenkov. — [8] Názorná květena, uv. m. — [9] Annenkov. — [10] Z Grimmova slovníku IV, 740 cituje Marzell, Die Tiere in deutschen Pflanzennamen 167. — [11] Marzell tamtéž. — [12] Kálal 937. — [13] Srv. NŘ VII, 234.

6. *řepík, řepeň; sveřep.*

V nynějším názvosloví je *řepík* rod růžokvětých rostlin Agrimonia, jehož jeden druh, řepík lékařský, je obecně rozšířen a velmi vážen. Dříve[1] byl zván zdrobněle *řepíček**), místy dosud[2], též slovensky je *repíček*. U starých Čechů *řepík* bylo ještě něco jiného: rostlináře mají latinský ekvivalent lappa, t. j. lopuch (rostlina složnokvětá); Kálal má z Ríznera rčení *drží ho ako repík,* jako lopuch. Staročesky bylo i *řěpí:* místo z Dalimila[3] *jako řěpí sě dir̂žieše* ukazuje nade vši pochybnost, že jde o lopuch.[4]

Slovo *řepík* se vztahuje tedy k něčemu, co u obou rostlin je podobné, i když ne vzhledem, aspoň jinou vlastností. Nevztahuje se na ty rostliny samy, neboť ty se od sebe náramně liší, ale na jejich p l o d y. Ty mají vskutku stejné zvláštní zařízení, jež se stará o to, aby se plody mohly rozšířiti daleko od mateřské rostliny. Jiným rostlinám k tomu pomáhá vítr, jenž roznáší lehoučká ochmýřená semena, anebo pružinky, jež vymršťují semena, nebo zvířata, jež požírají bobule a vytrušují pak semeno, a jiné prostředky ještě. Tyto dva rody však mají něco zvláštního: jejich plody jsou pokryty štětinkami, které jsou zakončeny háčkem nebo spíše háčkovitým ostnem. Jím se snadno přichytí všeho, co se jich dotkne; zachytí se vám na šaty i na ruce, že je

---

*) Botanikové použili této zdrobněliny za oficiální jméno pro růžokvětý rod Aremonia.

nesnadno se jich zbaviti. Všichni to známe zejména z lopuchu. Lopuch pokrývá na př. prázdná stavební místa v městech, rumiště, okraje cest, příkopy. Jdete-li mimo a zavadíte-li v době zralosti plodů (ke konci léta) o ty rostliny, máte hned na sobě několik těch kulovatých úborů, a uchopíte-li je, abyste je se šatů odstranili, přichytí se zase vaší ruky, takže dobře cítíte ty háčky, jimiž jsou opatřeny. Ve volné přírodě se takto chytají srsti a kůže zvířat, a tak se lopuch rozšiřuje. Tato vlastnost lopuchových plodů vyjádřil lid i v několika jiných jménech; říká jim *vlci*[5], *medvede*[6], *žebrácké vši*[7] (drží se šatu jako vši žebráka, srv. něm. *Bettelläus* o týchž plodech), *kotlice, kotačky, kudlačky*[8], což jsou vlastně „kotvice, kotvičky", totiž okolíky máčky[9], od nichž to jméno přeneseno sem. Obdobné zařízení mají i plody rodu Agrimonia, takže je patrné, že slovo *řepík* označuje vskutku jen p l o d y těch rostlin a že vyjadřuje jejich schopnost přichytiti se.

Potvrzuje to ještě další, jinoslovanský řepík, naše *řepeň,* Xanthium, ze samostatné čeledi řepňovitých. Tento rod je zastoupen jedním domácím druhem u nás a čtyřmi cizími. Domácí řepeň obecná má rovněž plody posázené „háčkovitými ostny",[10] takže tím upomíná na plody lopuchu, a proto ji staří Čechové zvali *lupen menší*[11], kdežto prosté *lupen* nebo *„lupen větší* anebo *řepík"*[12] byl lopuch, obdobně jako středolatinské *lappa minor*[13] a *lappa maior.* Tato řepeň obecná se u jiných Slovanů nazývá jmény hlásícími se zřejmě k našemu slovu *řepík*: rus. *repej, repešok, repjak, repjach,* slovin. *rpje, rpinec,* p. *rzepień* (odtud převzal Presl naši nynější *řepeň*).

Základní slovo je dobře doloženo u jiných Slovanů. Rus. *repéj* je plod lopuchu, řepíku i řepně, ukr. *repyk* je řepík, *rep'jách* je lopuch. Stsl. výrazem *rěpьje* se překládá ř. tribolos na známém biblickém místě *eda obьemljotъ otъ trъnič grozdy li otъ rěpьě smokvi* („či s bodláčí fíky?"); je těžko říci, kterou rostlinu staroslověnský překladatel měl na mysli, ale na tom ani nezáleží; pro nás stačí, že už tehdy to slovo bylo obecně známo. Bulh. *rěpej* je lopuch i plod kotvice, p. *rzep* je osten i plod řepíku. Praslovansky bylo *rěp-ьjь,* útvar se stejnou příponou jako *žerb-ьjь* (stč. *hřěbí,* nč. *hřebík*) a *gvozd-ьjь*, obé „hřebík". V češtině bylo *řěpí* rozšířeno o *-k* podobně jako několik jiných slov stejného zakončení. Staří pak správně rozlišovali *řepík,* plod lopuchu, a menší *řepíček,* plod Agrimonie.

Jméno *řepík* „přichycující se plod" lze na základě vylíčené vlastnosti spojiti se slovesem *řěpiti.* To bylo v staré češtině (*vřepiti* vetknouti) a je dosud v slovenštině. Kálalův slovník má

věty, které samy postačí osvětliti jeho význam, pevné zatisknutí do něčeho a pod.: netopýr se do vlasů *prirepí,* pijavice a klíšťata se *prirepia,* osnova se šlichtou *srepí, vrepiť (sa)* je přilepiti (se), přichytiti (se), *odrepiť sa* je těžce odejíti, odvléci se, *zrepený* srostlý, slepený, básnicky *púto repí* = svírá, tiskne. Bylo i p. *wrzepić,* sch. je *podrepiti* uváznouti. Sloveso *řěpiti* je prastaré, má příbuzné u jiných Indoevropanů.[14]

Podstata tohoto výkladu není novinkou, nalézáme ji „v kostce" na několika řádcích slovníku Brücknerova. My jsme jen osvětlili tu věc podrobně, zvláště materiálem českým. Musili jsme však toto vše uvésti, neboť je nám to nutné pro úvahu o slově *sveřep,* jímž se chceme zabývat nyní.

Sveřep (nebo *sveřepec*) rolní je známý nevítaný plevel mezi obilím. Podle Marzella[15] je to plevel prastarý, v starších dobách velmi obávaný. Je obtížný i dosud, neboť zraje dříve než obilí a brzo se vysype, takže mezi obilním zrním už není; nelze se ho tedy zbaviti čištěním. Lid tvrdí, že semena sveřepu se po zemi „stěhují": podle sucha nebo vlhka se křiví a narovnávají, a tak se prý posunují — jako píďalka — do okolí. Co je na tom pravdy, nevím. Polívkova Květena se o tom nezmiňuje. Totéž znamená i p. *świerzop.* Vedle toho se objevují jiné významy: sch. *sverepek* je kostřava(?), ukr. (fem.!) *svyrípa* a r. *svirépa, sviripka, surépica* je ohnice, řepka, trýzel, hulevník, p. *swirzepa* (z ruštiny?) je hulevník, na východě tedy vesměs rostliny křížaté. Rozdíl mezi travinou sveřepem, kostřavou a křížatými ovšem zaráží, ale vysvětlí se (viz níže). Je nepochybné, že *sveřep* je zpodstatnělé adjektivum, jmenný tvar od známého *sveřepý.* Nám dnes znamená *sveřepý* asi totéž co divoký ve smyslu „mravním", ukrutný, bezohledný, hrubě prudký, drsný, mluvíme o sveřepých Hunech, Tatarech, Turcích. Jinak bychom toho slova sotva užili, lidové ani hovorové najisto není. S tímto významem je to u nás rusismus, proniklý k nám skrze Rukopisy. V staré době však znamenalo „divoký = nepěstovaný" a užívalo se ho právě o rostlinách, jež rostou samy od sebe, v protikladu proti rostlinám setým nebo sázeným lidskou rukou, asi tak, jako my užíváme slova *divoký* (divoká pšenice = divoce rostoucí, mateřská rostlina kulturních odrůd): stp. *świerzepia róża* je růže šípková, *ś. cebula* je t. zv. „mořská cibule", t. j. cibule jiná než obyčejná, *ś. wyka, ś-i groch*[16] = t. zv. vikev ptačí. Je zřejmé, že tento význam slova *sveřepý* je p ů v o d n í, neboť se nedá vyložit z mravního významu „ukrutný" (ale naopak „ukrutný" se dá pochopit z „nepěstovaný, divoký"). Staří byli přesvědčeni, že jisté plevele vznikají degenerací z ušlechtilých obilních odrůd.

Ještě Komenský[17] věřil, že žito degeneruje v jílek, oves v ovsíř, ječmen ve sveřepec. Sveřep rolní i některé jiné druhy mají klásky s osinami dosti dlouhými, takže mohou vskutku upomínati na ječmen a podporovati uvedené staré domnění. *Sveřep* možno tedy chápati jako „sveřepý ječmen", t. j. jako nesetý, sám od sebe se množící. Naproti tomu východoslovanská feminina znamenají asi „sveřepou" ředkev, brukev nebo lociku.*) Jak rozuměti slovu sch. *sverepec,* nevíme. Ze všeho vyplývá, že nebylo asi praslovanského substantiva *sverěpъ* nebo *sverěpa,* které by znamenalo určitou rostlinu, nýbrž že *sveřepý* i v praslovanštině znamenalo toliko „nepěstovaný, sám rostoucí", a že uvedená slova jsou jen tři samostatné substantivace, spolu nikterak nesouvisící: jedna západoslovanská, druhá východoslovanská, třetí jihoslovanská.

Je-li tomu tak, t. j. kladlo-li se *sveřepý* především o rostlinách, je pak snadné nalézti správný jeho výklad. Je to patrně složenina *sve-rěp-ъ* = svou mocí se uchycující, ujímající, totiž v půdě, sám od sebe vyrostlý, útvar starobylého typu jako ind. *svárabdha-* (*sva-á-rabdha-*) „sebou samým podniknutý", obsahuje tedy první část od zájmena *svůj* (jako kmen), druhou od slovesného kořene toho, který je v *řěpiti,* uvedeném výše. Představa o „uchycení", zachycení v půdě je tu zcela na místě, v češtině se může říci na př. „chudá kytička se i na skále chytí" (PS).[18]

Další vývoj adjektiva *sveřepý* nedělá obtíže. V staré češtině a v staré polštině vězí to slovo i v názvech jistých koní: stč. *sveřěpec,* fem. *svěřěpicě***) (obšírně se o nich mluví v Rožmberské knize), stp. *świerzepiec, świerzopka* značí hřebce, resp. kobyly, chované nikoli ve stáji, ale venku. Byli drženi v zimě v létě na pastvině v ohradách, ve stádech často velikých a ve stavu spíše polodivokém, jako svěží plemenná zásoba domácího stavu velkých statků. Jsou to koně nepěstovaní, chovaní bez dozoru, bez lidské péče: *sveřepý* zde mělo ještě význam docela blízký původnímu, i když nositeli sveřeposti nejsou už rostliny, ale zvířata.

[1] Jan Černý, Mattioli. — [2] Vých.-čes. na Hořicku, na Náchodsku, han., mor.-slov. Zdá se, že ne „místy", nýbrž obecně, ale není to dosud sebráno. —

---

*) Zvláštní pozornosti zasluhuje význam „hulevník" (Sisymbrium), dosvědčený též Majewským. H. mnohodílný, u nás obecný, možno za mlada pojídati jako salát (byla by to tedy „sveřepá locika"). „Zmínky zasluhuje neobyčejná plodnost tohoto druhu. Dle výpočtů může dáti jediná, statná bylina mnoho tisíc semen; kdyby každé z těchto semen vzrostlo v rostlinu, pokryl by se již v třetím roce veškerý povrch zemský samým hulevníkem" (Polívka II 101). Na ten se opravdu hodí, že se „sám od sebe uchycuje".

**) Zbytek je v jihočes. *běhá jako šverepka* (Vydra, hornoblan.) = bystře. Za Jungmanna bylo rčení *jest jako sveřepec* = brzo tu, brzo tam.

[3] Cit. u Gebauera, H. ml. III, 1, 131. — [4] Jiné doklady Gebauer LF 5, 207. — [5] Peck; Kálal 972. — [6] Kálal 933. — [7] Košťál 112. — [8] ČVMSO 10, 60. — [9] Viz o nich NŘ 28, 107. — [10] Polívka III, 611. — [11] Mattioli Háj. 368, Vel. 420. — [12] Matioli. — [13] Rostafiński. — [14] Nalezl je Matzenauer LF 16, 182. — [15] Wb. I 677. — [16] Rostafiński. — [17] Janua 129. — [18] Jiný výklad o slově *svěřep,* od St. Mladenova, viz v Slavii II. Pokládáme jej za mylný. — [18] Rostafiński, Symbola I, 448.

Jan Menšík:

Rytmické závěry větné u Erbena.

Středověké závěry větné (cursus), které vykvetly hlavně koncem XI. a ve XII. stol. a udržely se v latinské próze až do r. 1450, mají význam i pro rytmus moderní prózy.[1]) Zdůraznil to Konrad Burdach[2]) žádaje, aby vývoj latinských kursů a jejich vstup do umělé prózy moderních spisovných řečí byl sledován všemi stadii a proměnami. Do naší středověké prózy pronikají podle latinských vzorů rytmické závěry větné (klausule) plně ve XIV. stol.; nalézáme je hojně v próze předštítenské, na př. v sborníku řečeném ‚Ráj duše', u Štítného, u Husa, ve Tkadlečkovi; jejich struktura a užívání si zaslouží podrobné studie.[3]) Ale pronikají i do naší novověké prózy, jak pěkně ukázal Fr. Novotný na krátké povídce „Plameny a plaménky" Antala Staška.[4]) Zejména u spisovatelů, kteří se obírali středověkou latinskou i naší prózou, pronikají tyto rytmické závěry větné neobyčejně silně. Chci to objasniti na vědecké próze Erbenově; připomínám však zároveň, že téměř sto let po Erbenovi znovu s neobyčejnou uměleckou působností vystupují rytmické závěry větné do popředí ve známém románě Karla Schulze „Kámen a bolest" (1942). Tohoto

---

1) O nepřesnosti termínu „rytmická próza" viz *Jos. Král* O prosodii české I, 1923 (vydal Jan Jakubec), str. 688, pozn. 1, a *Otakar Zich,* O rytmu české prózy (Živé slovo I, 1920, str. 65). Srov. i *Karel Svoboda,* Zvuková stránka slovesného díla. Sborník filol. XI, 1939, též knižně v Praze u K. Voleského 1944.

2) *Konrad Burdach,* Vorspiel, Gesammelte Schriften zur Geschichte des deutschen Geistes I, 2, 1925, str. 227.

3) Přehlednou studii o kursech Husových na konci odstavců uveřejnil *V. Flajšhans,* Husovo umění slovesné (Naše řeč IX, 1925, str. 257—261) a znovu, podrobněji, v článku „Klausule Husovy" (Slavia VIII, 1929/30, str. 78—81). Kursů u Tkadlečka si všimla *G. Heidenreichová* v článku Staročeský „Tkadleček" a poměr jeho stylu k německé skladbě „Ackermann aus Böhmen" (Slovo a slovesnost III, 1937, str. 96—98).

4) *Fr. Novotný,* Herojská klausule v české próze (LF 42, 1915, str. 277 až 281).

nadaného spisovatele, žel předčasně zemřelého, přivedlo k rytmickým kadencím větným, jak hodlám jinde podrobněji ukázati, studium středověkých textů latinských, církevních modliteb, breviářů a misálů, kde tyto kadence plně znějí a odkud je také často v originále cituje.

Nejprve si podrobněji všimněme větných závěrů, jak se vyskytovaly v středověké latinské próze, zejména v řeči papežské a císařské kanceláře, kde byly vypěstovány do jemných odstínů.[5] Hlavní závěry byly tři (cursus planus, cursus velox, cursus tardus), vedle nich byl ještě oblíben nový závěr (cursus spondaicus). Společným znakem jejich struktury bylo, že se často začínaly poslední přízvučnou slabikou předposledního delšího slova a že přesahováním taktu za hranice slova vznikaly po přísných formách volnější variace. Jiným jejich společným znakem byl záměrný výběr výrazů a ozdobný pořádek slov (ordo artificialis), libující si v umělém pořadu slov (hyperbaton, traiectio, perversio). Vyskytovaly se *jen před větnou pausou,* buď silnou, buď slabou. *Cursus planus* měl v původní přísné formě rytmické schema XX XXX, Ss sSs (trochej a amfibrachys), které se posunutím hranice slovní změnilo ve formu XXX XX, Sss Ss (daktyl a trochej nebo spondej), v níž splynulo s původním herojským závěrem časoměrného hexametru. Variace míval v přísné formě tyto: ... 2+3: veloc*itáte redúxit;* 2+3: *béllum gessérunt*; ... 2+1+2: add*úci non pótest*; 2+1+2: *fáctum id ípsum,* mancipii memoriale nobis *dátur et sígnum.* Ve volnější formě byly variace: ... 3+2: evan*gélicis vérbis* dul*cédine iúngant*; 3+2: in *lábiis túis, singula vérba, frúitur víta*; 5: *órationem,* vestram rogito *díscretiónem*; výjimkou bývá ... 2+3: co*áctus incídi* (závěr jinak prohlašovaný za chybný, avšak býval dovolen i v časoměrných formách: moribus fuit, — ᴗ — ᴗᴗ). C. planus se vyskytoval hojně, býval v původním usu oblíben, ale v papežské a císařské kanceláři byl omezen na určité případy a zamítán jako konec jednoduché věty vypovídací.

Cursus velox, nejoblíbenější větný závěr středověký na konci vět, odstavců a spisů, měl původně v přísné formě podobu XXX XXXX, Sss ssSs (daktyl a paion třetí). Druhá jeho část bývala vyplňována slovem čtyřslabičným, jež mělo na prvé slabice vedlejší přízvuk: saécula saèculórum. Čtyřslabičné slovo bylo později nahrazováno — zprvu to bylo zakázáno — dvěma slovy dvouslabičnými: XXX XX XX (gràdum pónit). Tím vzniklo několik variací tohoto závěru: ... 3+4: disp*ósuit vòluntátem*; 3+4: *saécula saèculórum,* precibus *rógito stùdiósis;* ... 3+1+3; *reáliter ìn efféctu,* mo*léstiam èt labórem,* be*nígniter sìt missúra*; 3+1+3: petens vos magnis *précibus èt atténtis, témpore prò praesénti;* ... 3+2+2: ad interitum per*véniat sùe víte,* rogo precibus hu*míllime còrde tóto;* 3+2+2: *véniam dèo dánte,* rogito *précibus quìbus póssum; fáciant nùllo módo*; ... 2+1+4: *salutatióne cum famulátu*; *poénam non rèliquérunt, nóstro sunt ròboráta;* ... 2+1+2+2: corpo*rális est mèus fráter*; 2+1+2+2: *lígna dat sàtis ápta;* ... 2+1+1+3:

---

[5]) *Wilh. Meyer,* Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rhythmik I, II, 1905. — *Konrad Burdach,* Vom Mittelalter zur Reformation V, 1926 (tam článek *Gustava Bebermeyera* Der rhythmische Satzchluß, str. 207—229); Über den Satzrhythmus der deutschen Prosa (SB der Berliner Ak. W. 1909, str. 520—572; Vorspiel I, 2, str. 223—242).

quasi per ignem ex*ústa est èt cremáta*; ...2+5: lau*dámus assentiéntes*; 2+5: *véstram paternitátem.*

Odrůdou veloxu je *rolandinus* (jméno má po Rolandinovi, žáku vynikajícího řečníka Buoncompagniho, okolo r. 1260 v Padově), který z formy veloxu XXX XX XX (tímida nèscit ésse) vytvořil formu XX XXX XX, Ss sSs Ss (prope mal*órum vindícta érat,*... 2+3+2; dra*cónis in sígnis fíxis,* ... 2+ +1+2+2).

Často se vyskytuje *velox rozšířený* (t. j. velox rozšířený o spondej) formy XXX XX XX XX: *tríbuas régni sùi sédem* (3+2+2+2), *páriter málum sùfferéntem* (3+2+4), *fínem iam vítae cònsumávit* (2+1+2+4), Idcirco vestre supplicamus *dévocióni prèce múlta (5+2+2), invidiósi dètractóres* (5+4).

Cursus tardus měl rytmické schema XX XXXX, Ss sSss (trochej a paion druhý), změnou hranic slovních vyvinula se nová jeho forma XXX XXX (dva daktyly). Variace míval tyto: ...2+4, pericu*lórum suscéptio,* civi*tátis erípuit,* con*fído plenissime*; 2+4: *dáre dignémini,* salutis *pórtum desíderat*; ...2+1+3: sa*lútem in dómino*; 2+1+3: *fórma vel génere;* ...3+3: iu*dícii mémorat*; 3+3: *vírginum glória, Résonet, cónsonet*; ...3+2+1: miseri*córdia mótus es;* ...2+1+3: Jei*únant et ábstinent,* iugu*látur in proélio,* Ide*óque lex próditur;* 2+1+2: *sémper et úndique, quárta lux décorat,* nomini *túo da glóriam, súmma stat óperum, míra vis fídei*; 6: *cónsulatórias* (pokládá se za formu špatnou). Užívá se ho hlavně uvnitř vět před slabou pausou, výjimkou na konci vět a period. V přísných formách se vyskýtá daleko méně než c. planus a zejména méně než c. velox. Později se jeho obliba zvyšuje, na př. v Dantově listu Florentským (otištěn u Meyera I, 16) se c. planus vyskýtá uprostřed věty dvakrát, na konci devětkrát, c. velox jen na konci šestkrát, c. tardus uprostřed jednou, na konci sedmkrát.

Vedle těchto tří nejrozšířenějších typů větných závěrů vznikl ještě nový typ větného závěru, který se jeví jako rytmický tritrochej se slabě přízvučnou druhou thesí; splynul s původní časoměrnou klausulí esse videatur (— v | vv — v). Původně byl zamítán a v próze zakazován, ale pronikl již v dobách Ciceronových, v 5. stol. se stává základem pro cursus Leoninus a koncem 11. stol. řídícím slohovým principem periodisace a výrazu papežské a císařské kanceláře (Burdach V, 102). Vykládá se jako *zkrácený velox* (Meyerův typ VI); jeho normální podoba byla XX XXXX, Ss ssSs (trochej a třetí paion); nazývá se někdy *cursus spondaicus.* Změnou slovních hranic vznikly tyto jeho variace: ...2+4: ampli*túdo civitátis*; 2+4: *ílle pròperábat, póssem àcceptáre;* ...2+1+3: promo*vére àd maióra*; 2+1+3: *nécnon cùm amóre*; ...2+1+1+2: cau*télam èt in tútum.* ...3+3: expor*rígerè velítis*; 6: *cónsanguinitáte.*

Meyer (II, 226) stanoví ještě *typ VII* se třemi thesemi, v nichž druhá these má vždy vedlejší přízvuk: *Dómine cùm caritáte; rógito dìscretiónem*; ef*fúgere nòn valuérunt*; *génerat dè sua cárne; précibus àffectuósis.* Tento typ se však může vykládati jako c. planus, před nímž je daktyl.

Znalost těchto větných závěrů je důležitá i pro textovou kri-

tiku; tam kde bývá čistota kadence porušena, bývá i text dochován v porušené formě.[6])

Rytmus středověkých větných závěrů byl úmyslně, záměrně způsobován zvláštním výběrem slov, jich úpravou, užitím i formy odchylné (amarunt, amavere), umělým pořadem slov (oddělováním částí větných k sobě patřících vloženými jinými členy větnými, kladením adverbia na konec věty, stavěním závislého genitivu před určovací substantivum), užíváním přebytečných slovních výplní, dvojicí synonym a pod. Rytmus klausule pravidelně rozvlňuje i předchozí část věty (před klausulí obyčejně stává daktyl), ve větě se kladou vedle sebe jednotlivé kursy, činící leckdy samostatné kólon; tím vznikají *řetězy kursů,* jimi je způsobován osobitý rytmus větný. Býval stupňován i *křížením a splýváním kursů,* zejména na konci dlouhých period, t. j. slova byla uměle kombinována tak, aby každé z nich s předchozím slovem dávalo správný rytmický závěr, na př. v zakončení listu papeže Jana XXII. (r. 1318) : eis sic vobis manifestátis et cógnitis usúri de cétero in iudíciis et in schólis (Meyer II. 286). Kromě toho bylo dbáno i *zvukových* prvků, rýmů a asonancí: Ideóque lex pródi*tur,* ut appetitus noxius sub iuris régula limité*tur,* per quam génus humánum, ut honeste vi*vat,* alterum non lae*dat,* ius suum unicúique tríbu*at,* informá*tur* (Meyer II, 285).

Německé zpracování středověkých latinských kursů se odchyluje od přísných forem tím, že je rozhojňuje o dva typy: 1. *typ oxytonující,* t. j. závěr s poslední slabikou přízvučnou (katalektická forma starého typu); 2. *rozšířený velox,* t. j. k původnímu veloxu typu XXX XXXX nebo XXX XX XX přidává libovolné množství trochejů; tuto rytmickou řadu zahajuje daktyl nebo dva daktyly nebo střídání daktylů a trochejů. Zejména v německých listech z počátku XV. stol. se všechny typy úvodní pozdravné formule (Salutatio), kterých Burdach (Vom Mittelalter V, 286) vypočítává 11, zakončují přízvučnou slabikou, střídajíce před vlastní klausulí s oblibou trocheje a daktyly. Klausule sama vyznívá spádem XXXX (v časoměrné metrice je to choriamb) nebo XXX (v časom. metrice kretik); z nich zajímavý je rytmus XXX XX X s variací XX XXX X, jehož rytmický půvab dobře známe z nového básnictví, zejména u Máchy. Neboť, jak podotýká Burdach, tyto volné formy rytmických větných závěrů přečkaly

6) *Mayer* II, 270; srov. *V. Flajšhans,* Hus tvůrcem spisovné češtiny. Jihočeský sborník historický, roč. IX, 1936, str. 20.

i humanismus, pronikly tak hluboko, že trvají i podnes, často bez vědomí píšících osob, určují výběr výrazů, pořad slov, tvoří schematické zakončení period, vět, kól. Jen tím si vysvětlujeme, že se na př. spojený c. planus a c. spondaicus u Štítného (*ač* sem kdy *ze* všech || *jediný* den *ztrá*vil, Kruml. 342[a]) objevuje znovu v kouzelných verších Máchova „Máje“ (*Hlu*boce *vzdech*ne, *slza slzu stí*há; *vlasť* jedi*nou* i || v *dědictví* mi *da*nou) nebo v Erbenově „Záhořově loži“ (*vzkáz*ati *ďá*blu, || *strůj*ci *kla*mu *zlé*ho – *a*by zas *vrá*til || *kr*ví *p*sanou *blá*nu), nebo zdvojený c. spondaicus u Schulze v románě „Kámen a bolest“ (Okna, okna římská, || *okna vatikánská*!) nebo c. oxytonující u Štítného (*ne*daj jí *těch*to *muk* || *str*pěti *ukrutných,* Erb. 275, 21) a v Máchově proslulém verši „zborcené harfy tón, ztrhané struny zvuk“. Z těchto důvodů pokládám studium rytmických větných závěrů v naší středověké i novověké, ba i ve dnešní próze za významné.

II.

V předmluvě k Štítného „Knížkám šesterým o obecných věcech křesťanských“, datované 12. prosince 1851, vykládá Erben na str. XXXVI, že léta 1848 ustanovil senát akademický v Praze, aby na památku založení university pražské před 500 lety vydán byl Tomáše ze Štítného spis „O obecných věcech křesťanských“; nepříznivé okolnosti časové zastavily toto vydání, až 31. prosince 1850 senát své ustanovení obnovil. Práce byla senátem svěřena Erbenovi, jednání o té věci vedl tehdejší děkan theologické fakulty dr. Jan Fabian.[7]) Čteme-li předmluvu Erbenovu k této knize, pozorujeme, že je plna rytmických větných závěrů (kursů). Že jich Erben užíval vědomě a úmyslně, vidíme z toho, že vznikají:

1. záměrným výběrem zvláštních výrazů a vazeb (leč mi se teprve později při přehlédání rukopisů jeho *v nově nahodily* IV, jakž mu se *zdálo podobné,* co kde četl neb „slýchal na kázání“ VII, Při tom při všem byly mu knihy jeho *nad míru milé* XXIX, (že by) měl ještě *jaké jiné statky* XXX, tak aby *zůstali v nerozdílu* XXXI, větší potřeba mi se *býti viděla* XXXVI, Jakož se mu *vidělo za prospěšné* XIII, kázání Waldhauserovy a Miličovy (sic), *jichž se tu dotýče* VII, že čilý jeho duch *mezitím neprázdnil* XX);

2. umělým pořádkem slov (čehož spisové jeho *jasné* vydávají *svědectví* VII, *samy* k tomu podají *příčinu* IV, Neb když *po*tom *po*zději, v rukopisu musejním, opět o té svátosti *přišla* mu *p*sáti

---

7) *Ant. Grund,* Karel Jaromír Erben, 1935, str. 224.

příčina XII, ale čas od času nové knížky jeho *zjevovaly se* XIV, kdy Štítný psal nedělní a sváteční *své řeči* XIX, ano ta *doba neznámá smrti* jeho dítek XX; Totoť dává *světlo nové* spisům Tomáše ze Štítného VIII), zejména kladením závislého genitivu před určovací substantivum (*Tomáše ze Štítného život* III, ale s hlubokým *mysli pohnutím* vzpomíná Štítný V, dlouhá místa z předešlých *Štítného spisův XXIII*, Přivedu jen některé *toho příklady* VIII);

3. užíváním dvojic synonym (*vzdělal* a *obnovil* III, učiniti *chutnou* a *záživnou* III, ale zdálo se jim *nehodné* býti i *nebezpečné* XIV, kdož by v nich čísti chtěli *k utěšení* svému a *k užitku* XXVI).

Nejjasněji pronikají rytmické klausule na konci odstavců. Všimněme si, jak je tomu v Erbenově předmluvě (uvozovky znamenají citát ze Štítného). Nalézáme tu hojně *cursus planus* přísného znění:

dosti zřetelný obraz *života jeho.* III; *„O sedmi vstupních“.* IV; a i ještě mílo mu jest *mysliti o tom.“* VII; obec křesťanská *a škola Pražská.“* XI; jako v rukop. *Opatovickém.* XV, XXVIII; *takéť tu budú.“* XVIII; *dvojitá milosť* — —“ XIX; bázniť Boží vás *učiti budu.“* XXI; nákladem *Matice české.* XXII; dobrých šest svazkóv knih *i s tiemto prvním.“* XXIV; a potom jest *učiněn klášter.“* XXV; chci tuto *též položiti.* XXVII; a *v nociť sě sejdú.“* XXVII; *neb pili s toho.“* XXVIII; *Buď Bohu chvála.“* XXXIV; přijmou pravopis *analogický,* tak řečený. XXXVI.

Vedle přísné formy se hojně vyskýtá i forma volnější:

jakožto výteč*ného řečníka.* XI; a i jej také prvé byli u víře *jeho zviklali.* XIII; a ty neustálé vroucí vzpomínky Štítného na Miliče *snadně vysvětlí.* XVII; přiv*edena nebyla.* XX; i některé své *vlastní myšlénky.* XXII; jenž se nyní chová *v českém Museum.* XXIV; vzadu v připo*jeném slovníku.* XXVII; a těžce vydě*lajíc protepú.“* XXVII; budeť jemu *Buoh řékati.“* XXVIII; kdy toto dílo *bylo sepsáno.* XXVIII; potáhnútiť *je i bardúnóv.“* XXVIII; nabý*vati platnosti.* XXIX; zcela *jiným rodinám.* XXXI; při odkazu *dědin v Proseči.* XXXI; původ*ních i překladův.* XXXI.

Cursus velox není tak častý:

v třicátý *druhý rok věku jeho.* VI; a pak jim *dobrým řkú, že zlí byli!“* VIII; rukopisu *čís. knihovny a zní takto:* XVIII; *shledá se brzy níže*; ale v neúplném rkp. čís. knihovny té *řeči se nenalézá.* XXIV; *u dvorów mluvie o tom.“* XXVII; a již mám *sbožie a nemám mysli.“* XXVIII; ač koho *nedojdú ony knihy“* atd. XXVII; tak aby *zůstali v nerozdílu.* XXXI.

Velox rozšířený má několik příkladů:

že jim *totiž „byl“ Milič těžek v oči.* XVIII; *ješto pak také je snad budeš* mieti.“ XXV; *jeho se drže obyčeje“* atd. XXIX.

Cursus tardus se vyskytá v těchto případech:

A protož i *tuto též učiním.“* XIII; sv. Augustina a *bosáka Davida.* XVII; a *kažte se jinými“* atd. XXI; *asi léta 1325* (*třináct set dvacet pět*); nežť

smrtí *sejdu neb starosti.*" XXV; ježto by úhrnkem činily oněch *„dobrých šest svazków knih.*" XXV; kdeby jej *bezpečně posadil.*" XXVIII.

Cursus spondaicus v závěru odstavců není příliš častý:

kterýž *je psal knihy tyto.*" XVI; „Knihy *naučení křesťanského.*" XIX; nadřečené *dědictví své právem.* XXIII; ale ne aby obraz mohl býti které *Božie podobenstvie.*" X; ež budu nynie udatnějie *psáti české knihy*" atd. XXVI; to s pilností své *krásy okazujíc.*" XXVII; že Štítný také nevelmi přál *králi Václavovi.* XXVII; *abych toho odbyl*" atd. XXIX.

Ta okolnost, že Erben ukončuje často své odstavce citátem Štítného, vede nás k tomu, abychom přezkoumali hlavně text všech citátů ze Štítného, které Erben uvádí v své předmluvě, a všimli si tam při tom všech klausulí před větnou pausou silnou i slabou Jak rytmus řeči Štítného přímo působí na Erbena, vidíme z tohoto příkladu: Vytýkaje totiž | v témž rukopisu | *mnichům jich neřády, tohoto dokládá: „A nad to,* ještoj' *najstraššé zúfanie,* hněvají se, mrzí je každý | kazatel dobrý." (str. VII). Všimněme si nejprve *struktury* jednotlivých kursů u Štítného.[8]) *Cursus planus* v původní podobě (*Ss sSs*) má obdobu u Štítného v složení *2+1+2:*

Svědom sem toho, VI; ješto by rádi, VIII; ješto vše hyzdie, hyzdie lež taktéž, VII; proti nim byli, VIII; jinak je bera, X; viece než dřieve. XIII; často ji béře; IX; kteříž jsú vinni; IX; nechtie zlí slúti; v knížkách svých jedněch, XVI; svazek knih těchto, XXIV; ráda čte v knihách, XXV; píše a | klada ty knihy; XXVI; a | přezřie jim freje, XXVII; pannu neb vdovu, t.; vida jich sprostnost: t.; v nociť se sejdú. XXVII; jedněch strun výše, XXVIII; jako i oněch. 62, 24; mohly svým mužóm? 104, 28; takéž i lichvu. 175, 9; lépe by bylo. 250, 29; ... 2+1+2: čtěte opa|trně v mých knihách, XXII.

Kombinace se vyskýtají tyto:

2+1+(1+1): netbal sem na to, V; 2+1+1+1: kteréť sem já psal. XVII. 1+1+1+2: což jste jí dlužni, V; chléb tu již nebyl, XII; ne sám jich skládav. XIII; a každý | ten mieč chtěl mieti, XVI; tamť sem to napsal, XVII; že sem byl řekl: XVIII; že je knih mnoho, XXVI; že tak rád píši. XXVI; což on tam mluvil, XXIX; (1+1)+1+2: o níž jest psáno: XXIV.

Druhou skupinu typu Ss sSs tvoří variace *Sss Ss, 3+2:*

někakú známost. IV; matery činie; V; milostiv býti, V; člověka zlého: VI, ujíti mohli. t.; duchovnie práva, VII, křesťanské viery. 6, 35; nebude moci. 16, 16; nebyla zvláště. 75, 86; odplatu vezme. 116, 23, želeje viece. 245, 21 a j. (velmi často). Kombinace jsou tyto: 3+(1+1): mysliti o tom. VII, XI; mluviti o tom; XXIII; nemieníš za muž, XXIV; položímť na zad, XXVI; 3+1+1: nalezla by je. XXV; dokonám-liť jej, XXVI; (1+2)+2: od sebe sama. XXV; o milém Bohu, XI; za dobré mieti? IX; bez hřiechu bude, X;

[8]) Rozbor se týká citátů ze Štítného, uvedených v Erbenově předmluvě ke „Knížkám šesterým", Štítného „Přiemluvy", konců všech knížek a jejich odstavců a „Dokonánie kněh těchto". Čísla v závorkách značí těsné spojení (po jednoslabičných předložkách), tečky před čísly značí, že začátek kursu tvoří konec předposledního slova. Větná pausa je označována rozdělovacím znaménkem.

o sedmi chodbách, XXV; na měsiec hledě, XXVIII; po věčném dobrém, 144, 28; pro milost pravú 196, 4; 1+2(1+1): rád četl o tom, XI; 1+2+2: co jejie milost. V; a druhý Čechóm: VIII; a zatiem umřel; X; a z řádu v neřád! X; To vyřknu ústy, XXII; rád mistra slyšel, XI; psal tyto knížky, XIII; než dřéve bylo; X; měl hřivnu střiebra; t.; a škola Pražská. XI; ne pracno bylo, XIX; onen takto | a onen takto. XX; ktož stráži držie, XXV; Buď Bohu chvála!. XXXIV; a ničímž jiným. 193, 18; nic viece neřku. 227, 16; 1+2+ +(1+1): což mohu o tom, XXV; 1+1+1+2: a tak jest v smrti. 35, 6; 5: sedmdesáté, XII; neobyčejno: XXII; nelatiníkóv: t.; Dionysius. t.; nespravedlnost: XXIV; blahoslavenstvích, XXV; nestatečnosti, XXVII; robotovati, t..

(Příště další část.)

POSUDKY A ZPRÁVY.

Hlasy z SSSR o mateřském jazyce.

Ve sborníku „Slovanské spisovné jazyky v době přítomné“, který uspořádal prof. M. Weingart a r. 1937 vydal Melantrich v Praze, je otištěn také výklad o spisovném jazyce ruském. Napsal jej prof. dr. Jan Frček, mladý učenec, který byl za války zavražděn Němci. Dnes, kdy se tak dychtivě a nadějně díváme k východu za novými podněty a vzory, zajisté je čas, abychom si dobře připomněli ony Frčkovy výklady. Už proto je třeba té připomínky, že nás přivede k velmi závažnému poznání, jak o mateřském jazyce smýšlel sám V. I. Lenin a jaké požadavky na jazyk klade vůdce sovětského lidu, generalissimus J. V. Stalin, i předseda Rady sovětů M. I. Kalinin.

Podnětem k větší a uvědomělé péči o jazyk v Sovětském svazu bylo poznání, že jazyková stránka vyjadřování je mnohem horší, než je za nového řádu žádoucí. Mnozí jazykoví odborníci shodně prohlašovali, že ruský jazyk je neustálený a že úroveň jazykové kultury v Rusku je nízká, ba výjimečně nízká. Ale i umělci si uvědomovali nutnost nápravy v jazyce; Maxim Gor'kij, svědek nad jiné povolaný, jak říká Frček, pozoroval z dopisů začínajících spisovatelů a učící se mládeže, že „ruská řeč se kazí, vulgarisuje, že její srozumitelné formy nabobtnávají, vssávajíce do sebe regionalismy, pohlcujíce slova ze slovníku národních menšin, z oblasti výrobních procesů, knih atd. — řeč se stává méně obraznou, méně přesnou, méně trefnou, stává se mnohoslovnější, rozplizlou, slova velmi často nevyjadřují zamýšlenou představu“. Úloha byla dvojí: jednak co možná úplně potlačit negramotnost, jednak veřejnou jazykovou výchovou zvyšovat kulturu vyjadřování. Komise, které byla svěřena úloha první, podnikla úžasnou práci a dosáhla toho, že počátkem druhé pětiletky už 90% oby-

vatel umělo číst a psát (ještě r. 1917 jich bylo jen 33%); její další prací nyní je skoncovat také pologramotnost, t. j. nedokonalou znalost písma. Druhá úloha si vyžádala především zlepšení jazykové, stytistické a vůbec umělecké úrovně u spisovatelů samých, neboť právě hotová díla mají největší vliv na utváření jazykové kultury. Proto byly založeny časopisy věnované výchově budoucích spisovatelů, výkladům a cvičením z praktické techniky literární práce. Gor'kij sám od r. 1930 vydával časopis „Literární učení" a v něm ustavičně burcoval zájem o jazyk, smysl pro formu, úctu k ní a vůbec vědomí umělecké odpovědnosti. „Ke psaní veršů," tak psal Gor'kij, „je nutno velmi dobře znát jazyk. O velmi mnohých našich spisovatelích je však třeba říci, že s ruským jazykem zacházejí barbarsky a znají jej špatně. Většina našich básníků bohužel nevěnuje pozornosti jazyku a jejich veršíky jsou šedivoučké, z plechu." Jindy Gor'kij připomíná, že spisovatel musí znát jazyk i theoreticky, právě tak jako pracovník z kteréhokoli jiného oboru, agronom, národní hospodář, pedagog, musí svou praktickou práci opírat o znalost theorie, o zdravý theoretický základ. Praktická činnost bez theorie je činnost slepá, bez správné methody a bez pevného směru. Škola let devadesátých neplnila dobře svůj úkol k jazyku; zvláště mnozí profesoři nefilologové měli nedbalý poměr k jazyku a nedoceňovali význam jazykové kultury, a chatrné výsledky vyučování se často projevovaly nápadným neúspěchem studentů při zkouškách. Stejně důrazně se náprava žádala i na novinářích; uznanou zásadou se stalo, že „novinář musí znát jazyk a ovládat jeho techniku, protože za každý slovní obrat, za každé slovo v novinách nese zvláštní stranickou odpovědnost" („Pravda" 28. 9. 1932). A tak se velmi rozhodně projevila obecná snaha napravit všechny nedostatky a vady v užívání spisovného jazyka; žádná úleva, žádná amnestie se nedává ani vzhledem k „proletářskému původu" („Izvestija" 3. 1. 1936).

Uvědomělá práce o kultuře jazyka ovšem vyžadovala především, aby byly určeny zásady dalšího vývoje, poměr k regionalismům, k prvkům lidovým, k nářečím společenským, k novotvarům, k cizím slovům atd. Naléhavé praktické úkoly politické pak vedly k nutnému požadavku účelnosti, přesnosti a účinnosti. Bylo štěstí, jak říká Frček, že v těchto vzrušených a nebezpečných dobách byl vývoj ruského jazyka spolu určován muži takového jazykového smyslu, jako byl Lenin a Gor'kij.

Lenin si už z dob svých výborných studií odnesl živý smysl pro jazyk; při vyjadřování byl velmi pozorný a stejnou pozornost žádal také od jiných. N. K. Krupskaja vypravuje, že Lenin

jako redaktor „Iskry“ přisuzoval význam každé čárce, kontroloval každý dopis, jeho sloh a jazyk. Před revolucí i za ní a po ní důsledně žádal všude, aby se slov neužívalo mechanicky, nýbrž jen s jasnou představou o přesném významu každého slova; proti nesprávnému, nepřesnému nebo povrchnímu chápání slov bojoval v článcích i na schůzích a konferencích. Velikost a autorita Leninovy osobnosti způsobila, že tyto jeho názory velmi přispěly ke zvýšení přesnosti jazyka.

Snaha o účelnost a přesnost projevu byla také hlavním důvodem, proč se Lenin stavěl proti cizím slovům. Cizí slova obecně přijatá trpěl sice v pracích čistě vědeckých, určených toliko odborníkům, ale od řečníků a publicistů žádal „lidský jazyk“, osvobozený od zbytečných prvků cizích. Výmluvný doklad Leninova odporu proti zbytečným cizím slovům je i v jeho poznámkách vpisovaných při čtení do knih; tak na př. si poznamenává k slovu „jsou limitovány“: „Proč ne prostěji: ‚omezuje je‘? Ó ten akademismus! Ó ten lžiklasicismus! Ó Treťjakovskij!“*) R. 1925 vyšel v „Pravdě“ Leninův článek „O očistě ruského jazyka“ a v něm se praví velmi jasně: „Kazíme ruský jazyk. Zbytečně užíváme cizích slov. Užíváme jich nesprávně. Nač říkat ‚defekty‘, když možno říci ‚vady‘ nebo ‚chyby‘ nebo ‚nedostatky‘? Pravda, když člověk, který se nedávno naučil číst vůbec a zejména číst noviny, začne je horlivě číst, nechtě si osvojuje novinářské slovní obraty. A právě novinový jazyk se u nás přece také začíná kazit. Jenže je-li možno odpustit užívání cizích slov tomu, kdo se teprve nedávno naučil číst a cizích slov užívá jako novoty, není možno to odpustit literátům. Není na čase, abychom vyhlásili boj zbytečnému užívání cizích slov? Přiznávám, že jestliže mě zbytečné užívání cizích slov zlobí (protože ztěžuje náš vliv na dav), některé chyby v novinách mě docela mohou přivést z míry... Není na čase vyhlásit boj komolení ruského jazyka?“

Velký souhlas a také pomoc našel Leninův odpor proti zbytečným cizím slovům právě u pracujícího lidu; dělníci a zemědělci prostě přestávali rozumět jazyku přesycenému cizími slovy, a proto se ozvali veřejně. Časopis „Rabočaja Moskva“ (Dělnická Moskva) napsal r. 1926: „Naši referenti, mluvíce na veřejných schůzích, stále hovoří o dělnictvu, ale prostě hovořit s dělnictvem

---

*) Ruské příklady uvádíme zde v překladu. — Jiné doklady takových Leninových oprav uvádějí „Nedělní noviny“, č. 2 z 16. 9. 1945, str. 6. Tak na př. „energicky vznikají barikády“ opravil Lenin v „rychle vznikají“; větu „Dav zimprovisoval velký tábor lidu“ změnil v „Dav bez přípravy uspořádal...“; místo „internacionální“ chtěl mít „mezinárodní“, místo „suverénní“ „svrchovaný“, místo „moment“ „doba“, místo „konstituován“ „zřízen“ atd.

se nenaučili. Úplně zapomínají, že nesedí na nějaké mezinárodní konferenci, nýbrž v prosté dělnické schůzi. Na konferenci delegátů továrních a dílenských místních výborů zamoskvoreckého rayonu, kde přece byli soudruzi čtoucí noviny a zvyklí slyšet nejrůznější cizí slovíčka, psali předsednictvu: ‚Méně nesrozumitelných slov! Nejsme ještě příliš vzděláni . . . Takový referát patří do anglického parlamentu, a ne před dělníky . . . A při tom referentem nebyl nějaký cizinec nebo specialista vyrostlý a žijící ve své pracovně, nýbrž dělník železničář, zaměstnaný nyní v odborovém svazu. Při takovém referátu člověku nezbývá než buď spát, nebo stále si dělat poznámky pro dotazy: co je to periferie, kvintesence, tendence . . ., politická atmosféra, kunktátorská taktika, perspektivy. Ne bez důvodu někteří říkají: ‚Mluví nesrozumitelně, to je jistě bolševik.‘ “

Proti cizím slovům se veřejně vyslovil také M. I. Kalinin; na XV. moskevské konferenci strany se obracel přímo proti jazyku sovětských propagandistů, přeplněnému cizími slovy a slovními šablonami. Tak boj proti cizotě v jazyce nakonec zobecněl, stal se dokonce i jedním z námětů oblíbených v sovětských humoristických časopisech; i satirik Zoščenko v povídce „Opičí jazyk“ neúprosně stíhá zlozvyk užívat cizích slov. Útoku tak soustředěnému se přece jen podařilo zastavit příval cizích slov a řídit jej dále jen skutečnou, rozumnou potřebou vyjadřování a požadavkem co možná největší srozumitelnosti; jenom tak se může jazyk stát dokonalým nástrojem k šíření politických a kulturních idejí strany. Příznačná pro postavení cizích slov v jazyce je také zpráva o písemných přijímacích zkouškách do moskevských vyšších škol r. 1929; oznamuje se v ní, že cizích slov bylo sice v písemných pracích užito velmi zřídka, ale pokud jich bylo užito, stalo se tak ve většině případů nesprávně po stránce věcné i pravopisné.

K Leninovu požadavku účelnosti a účinnosti jazykového projevu připojil M. Gor'kij požadavek další, nutnou jednotu spisovného jazyka. Spisovatel podle něho nesmí psát tak, jak mluví; místní výrazy, provincialismy ani prvky z nářečí společenských neprospívají jazyku a neobohacují jej, nýbrž naopak kazí obrazné a trefné ruské slovo a činí jazyk vulgárním. „U nás v každé gubernii,“ psal Gor'kij, „a dokonce v mnohých újezdech jsou vlastní nářečí, vlastní slova, ale spisovatel musí psát rusky, a nikoli vjatsky nebo balachonsky. Píšete pro lidi ohromné, rozmanité země a musíte si pevně uvědomit prostou pravdu: . . . aby si lidé rychleji vespolek rozuměli, musí se všichni vyjadřovati jedním jazykem.“ Úsilí Gor'kého nebylo marné; oprav-

du přispělo k ustálení spisovného ruského slovníku i mluvnice. Třetí výrazný rys vtiskl dnešní jazykové normě ruské J. V. Stalin. Na XV. sjezdu strany prohlásil, že jazyk je nástrojem třídního boje a kulturního i národního budování SSSR. Tento požadavek, vyslovený ústy tak svrchovaně autoritativními, posílil v nazírání na jazyk právě ono hledisko praktické účinnosti jezyka, jeho přesnosti a výraznosti. Dodal síly také usnesení XIII. sjezdu strany, v kterém se spisovatelům ukládalo, aby se učili dovedně spojovat populárnost, obecnou srozumitelnost a zřetelnost výkladu s vážností a přesností obsahu. Jak si Stalin cení právě tyto vlastnosti slohu, o tom svědčí i známý jeho výrok o jazyce Leninově: „Jen Lenin dovedl psát o nejspletitějších věcech tak prostě a jasně, přesně a směle, že každá jeho věta je střelou."

Tak se v nové jazykové kultuře sovětské projevují a uplatňují tři hlavní zásady: zásada jednotnosti spisovného jazyka bez neodůvodněných odchylek, zásada účelnosti a přesnosti a konečně zásada praktické účinnosti. Při tom funkční rozvrstvení jazyka (na sloh vědecký, dopisovací, řečnický atd.) zůstává v plné platnosti; každý z rozličných slohů má svou samostatnost a své zákony a jen stylistika na nich založená může ukázat celé bohatství jazyka.

Prudký a všestranný rozvoj spisovného jazyka po revoluci vedl i k novotám nevítaným a často ustrnoval na jednotvárné, výrazově chudé šablonovitosti. Bylo třeba vrátit mu bývalou krásu a bohatost, a k tomu se doporučovaly vzory starých ruských mistrů jazyka a slohu. Návrat k jazykové tradici, to bylo heslo, které vydali sami političtí a ideoví vůdcové sovětského Ruska, mezi nimi i sám Lenin. Ukázala se nutnost, aby se nová kultura zmocnila kulturního dědictví doby předchozí a aby je přetvořila, neboť tato nová, proletářská kultura nemůže vyskočit odkudsi celá vypracovaná, nýbrž musí být budována na kultuře dosavadní, stejně jako Marx budoval své národní hospodářství na soustavě předcházející. Lenin dokazoval tuto nutnost právě v oboru jazyka; revoluční inteligence a pokrok ve vrstvách dělnických pomohou překonat zastaralé rozdíly ideové a přetvořit bývalou kulturu jazyka v nový tvar, naplněný novým duchem. K témuž účelu doporučoval Kalinin, aby sovětští spisovatelé čtli a studovali jazykového klasika Turgeněva, aby ho následovali a využívali jeho mistrovství k novým účelům. Gor'kij zas stavěl za příklad mladým autorům jazyk Leskovův, Čechovův, Tolstého a Buninův. V ústředním orgánu „Pravda" prohlásil Gor'kij r. 1934, že „boj za čistotu, za významovou přesnost

a vyhraněnost jazyka je bojem za nástroj kultury", a dále praví: „Mezi velkolepými úkoly vybudování nové, socialistické kultury je před námi i úkol organisace jazyka, jeho očištění od parasitního nánosu... Nesporná hodnota předrevoluční literatury záleží v tom, že počínajíc Puškinem naši klasikové odloučili od jazykového chaosu nejpřesnější, nejvýraznější, nejzávažnější slova a vybudovali ten ‚veliký, překrásný jazyk', jehož se týkala prosba Turgeněvova ke L. N. Tolstému, aby sloužil jeho dalšímu rozvoji." V prohlášení pak, jež redakce „Pravdy" připojila k výkladům Gor'kého, stojí mimo jiné: strana, vláda i celá sovětská země nazírají na všechny otázky socialistické výstavby se stanoviska boje za jakost práce a s tohoto stanoviska je také řeší. Tento požadavek vysoké jakosti práce musí býti vznesen také na spisovatele; umělecká literatura je jedním z nejvážnějších činitelů sovětské kultury. Otázky čistoty jazyka jsou v naší literatuře ostře vyhraněny; jde o jakost toho jazyka, jímž se denně vyjadřuje naše literatura, náš tisk a miliony pracujících občanů. Celá fronta sovětské literatury musí vedle boje za vysokou ideovou úroveň uměleckých děl, vedle boje proti ideologii nepřátelské proletariátu rozhodně přistoupit k řešení problémů mistrovství v užívání výrazového, barvitého a bohatého jazyka. Je třeba chápat, že opravdu významná díla nevytvářejí se naspěch, že k jich vytvoření je třeba času a úporné, důkladné práce, nikoli povrchního, nepromyšleného, lehkomyslného a matného „rychlopisu". Je třeba chápati nutnost boje za očištění jazyka, za dobrý, čistý, milionům čtenářů přístupný, vskutku lidový jazyk literárních děl... Místo spisovatele v sovětské literatuře je určeno nikoli množstvím napsaných knih, nýbrž jejich hodnotou, a také hodnotou jejich jazyka. Chvatnou, nedbalou a nepečlivou práci nesluší se krýti politicky naivními rozhovory o tom, že „neučesaný" jazyk je nejvhodnější k vyjádření „mužického prvku".

Tak psala moskevská „Pravda" r. 1934. Potřeba kázně a řádu v jazyce se časem stává obecným požadavkem sovětské kulturní práce. Z toho pak, že se po příkladu velkých vůdců a vzorů dbá především stránky významové, t. j. přesnosti, výraznosti a jasné srozumitelnosti ve vyjadřování, vzniká silný odpor proti formalismu, a to ve všech oborech, tedy i v kultuře jazyka. O tomto boji proti formalistickému směru promluvíme jindy; také podrobnější zprávu o sovětském brusičství jazykovém podáme později — zase ovšem zatím jen podle citovaného pojednání Frčkova. Ale už ze zprávy, kterou jsme zde podali, plynou pro nás dvě velmi závažné zkušenosti. První z nich je poznání ověřené dramatickým

vývojem mladé sovětské kultury, že se spisovnému jazyku dobře daří jen tehdy, je-li chráněn od nešetrnosti a libovůle jednotlivců a je-li řízen ukázněným zřetelem k čistotě, účelnosti a účinnosti vyjadřování. Druhá, velmi poučná zkušenost je pak to, že političtí a ideoví vůdcové sovětského lidu, především Lenin a Stalin, i při ohromné, namáhavé a nad jiné odpovědné práci našli dost času a zájmu, aby byli nejvyššími strážci mateřského jazyka. V tom by měli býti příkladem celému světu a především také nám. Mnoho z jejich rozumných zásad a pokynů se velmi přesně hodí právě na náš jazyk publicistický a úřední. A jejich důsledné odmítání zbytečných cizích slov by si měli k srdci vzít i mnozí naši veřejní pracovníci, učenci, umělci, kritikové i politikové.

Na konec prosíme čtenáře, aby tento náš výklad pokládali zároveň za projev úcty k mladému učenci, který byl nacisty surově utracen právě proto, že k nám přinášel nové myšlenky sovětské kultury.

Čistota mateřského jazyka se stává veřejným zájmem.

Říkává se, že člověk pozná, co měl, teprve když to ztratí. Tu zkušenost jsme si za války úzkostně ověřovali na svém mateřském jazyce. Poznávali jsme čím dál tím nepochybněji, že se o něj ukládá, že má být vyhlazen, aby učinil místo němčině. Doklady, které teprve dnes vycházejí najevo, potvrzují naše tehdejší obavy; vskutku byly připraveny plány, aby se naše mládež pod trvalým tlakem němčiny a s pomocí zrádců v několika letech odnárodnila, poněmčila. To smrtelné nebezpečí, v němž náš jazyk za německé okupace byl, všichni jsme cítili, a tím rozhodněji jsme se za něj stavěli. Hrozící ztráta nám zřetelně ukázala, že mateřský jazyk je nám jakožto národu vším; bez něho bychom nebyli národem. V míře dříve nikdy nebývalé se v nás probudil zájem o čistotu, o pravou českost našeho jazyka, neboť s vědomím o jeho nenahraditelné ceně šlo ruku v ruce také poznání, že toliko čistý, neporušený jazyk je dokonalým projevem národního života. S tím pevným přesvědčením jsme vešli do dnů nové svobody a na tu těžkou zkušenost z války jsme už nezapomněli a bohdá nezapomeneme. Jazyk mateřský nám všem bude vedle svobody politické a sociální nejvzácnějším pokladem; nebude jej chránit a stříci už jen několik filologů jako dosud, nýbrž celý národ bez rozdílu třídy a povolání.

Obránci jazyka se v posledních měsících staly všechny naše denní listy. Nikdy se v našich novinách nepsalo o mateřském jazyce tolik a s takovou láskou jako dnes, a to je tím významnější, že redaktoři denního tisku mají velkou nouzi o místo a šetří s každým řádkem. Je

to jedno z nejsvětlejších znamení této pohnuté doby, rozdychtěné po práci a budování, a bylo by škoda, kdyby mělo zhasnout spolu s pomíjejícím životem denních čísel našich novin. Proto chceme podat aspoň stručný přehled článků a článečků o jazyce, které se nám podařilo zachytit, abychom je aspoň tak zachovali paměti.

Na první místo klademe zprávu o vroucím a zároveň znalecky napsaném sloupku Fr. Trávníčka „Národ a jazyk" (Svobodné noviny 6. 6. 1945). Vykládá se v něm, že staré pojetí, v němž národ a jazyk splývaly v jeden nerozlučný pojem, přetrvalo věky a dochovalo se až na naše časy. „Ukázalo se to," píše prof. Trávníček, „zcela jasně zvýšeným zájmem širokých národních vrstev o jazyk, o jazykové otázky. Jistě o nás platilo už dříve pořekadlo, že jsme národ filologů, ale jako autor jazykových sloupků a později pořadatel rubriky Jazykové zákampí v Lidových novinách za německé okupace došel jsem k neklamnému přesvědčení, že onen silně zvýšený zájem o naši mateřštinu vyplynul ze stupňovaného, zoceleného češství, ze zvroucnělé lásky k národu. Desítky, stovky, tisíce, desetitisíce dopisů přišlo do redakce Lidových novin ze všech končin naší vlasti, z měst, městeček i vesnic. Psali je nejen příslušníci těch vrstev, u kterých lze jazykový zájem do jisté míry předpokládat, nýbrž i přečetní jednotlivci z řad dělnických, řemeslnických, živnostenských, rolnických, muži i ženy. Všichni se ptali, co to neb ono slovo původně znamená, s kterými slovy souvisí, jak vznikl jeho dnešní význam, je-li české či přejaté z některého cizího jazyka, připomínali hojná slova krajová a chtěli zvědět, kde ještě žijí, dotazovali se na rozmanitá rčení, na jejich správnost a t. p. Cítili nebo tušili ve vzniku, ve vývoji a ve změnách slov těsnou souvislost jazyka s národem, s národním geniem, duch jazyka jim splýval s duchem národa. Český národ byl pro naše uchvatitele a zotročitele pojem nežádoucí, byli jsme spíše jen příslušníci t. zv. protektorátu Čech a Moravy než Čechové, Čechoslováci. O národě v tom pojetí, které bylo uloženo hluboko v našich srdcích, nesmělo se psát ani mluvit, a proto věrní synové národa přenesli svůj zájem a lásku na hlavní složku národního společenství, na jazyk, svým vroucím poměrem k rodnému jazyku manifestovali své češství, nesmlouvavě se hlásili k svému národu. — Mimoděk se nabízí obdoba s našimi poměry před sto lety, mezi rokem 1830 a 1848, kdy se připravovalo naše společenské a politické probuzení."

Oddanou vírou v mateřský jazyk je naplněn článek „Spanilý a milostný jazyk mateřský" v Lid. demokracii 26. 5. 1945: „V letech největšího duševního utrpení byl nám drahý a líbezný jazyk mateřský zdrojem útěchy i hlubinou bezpečnosti a rájem srdce. České slovo, ať ve své hovorové funkci nebo v díle milovaných spisovatelů, promlouvalo k nám mužně a statečně, odpovědně i v pravou chvíli. Bylo ochran-

ným štítem proti zákeřnému útoku i mečem, jehož ostří bylo kaleno v povahové ryzosti i v bratrské pospolitosti. Nejvíce ze všeho se pro nás stalo symbolem, skrytým obrazem i podobenstvím tajemství a díkůvzdání. Deptáno a umlčováno, ničeno a zákeřně pronásledováno byvši ještě před svým zrodem, může teprve dnes promlouvati opět svobodně, státi se útočnou zbraní ducha, vítězným praporem kulturní samostatnosti. Vyznání básníka Josefa Hory, že slovo nikdy nesmí býti odzbrojeno, budiž pro nás přísahou i poselstvím, slibem i poznávacím znakem. Je povinnost vědců i spisovatelů, aby strážně bděli nad ryzostí mateřštiny a nikdy nedopustili její nejmenší znesvěcení."

Hlas volající k lásce a úctě, jíž jsme všichni své mateřštině povinni, ozývá se i na venkově. Tak Mladé Slovácko (Bzenec) otisklo 4. 7. 1945 článek „Jazyka dar svěřil nám Bůh ..." a v něm se na velkých vzorech z minulosti, zvláště na Mistru Janu Husovi, ukazuje, jak máme chápat své povinnosti k národu a k mateřskému jazyku. „Jak krásně zní naše řeč," praví se tam na závěr, „jak krásná je její melodie i rytmus! Ale my, Čechové novodobí, nedovedeme si dost vážiti tohoto velkého bohatství, daru, jenž byl vložen v naše duše, a zněšvařujeme svou mateřštinu častokráte způsobem nejošklivějším. Tím urážíme nejen mateřskou řeč, ale i sebe, a co více — národ. — Prosím vás, česká mládeži, važte si své mateřské řeči! Milujte ji a uchovejte ji pro příští generace čistou."

Ale nezůstává se jen při pouhém nadšení, nýbrž přechází se od něho hned k činům. Objevují se rady a návrhy, co by se mělo dělat, abychom své vyjadřování zlepšili. Po té stránce významný je projev A. Vaněčka v Rudém právu (10. a 23. 8. 1945); praví se v něm: „Už dávno před válkou bylo jisto, že spisovatel nedojde daleko se salonní řečí, s jazykem příliš odbarveným a zbaveným živosti a smyslu, třebaže jím někdy dovede dokonale vyjádřiti zápasy a rozpory odehrávající se v nitru individua. Konflikty mezi jednotlivci nemohly jím být už tak dokonale vyjadřovány a zápasy mezi jednotlivými sociálními skupinami jen stěží. V tomto případě musil často dostačiti nástroj táborové řeči nebo politického článku; ale ani to ani ono není takovým druhem činnosti, aby z ní vznikla literatura, dílo spisovatele. Proto můžeme doporučiti dnešním mladým spisovatelům, aby odložili alespoň část té naučené školní pružnosti slov a užívali více jazyka lidu:.. Tento jiný jazyk, řeč lidu, sváže mnohem pevněji literaturu se životem a umožní jí trvalý vliv. Mladý levý básník anglický Stephen Spender napsal v knize „Destruktivní živel", že Hitlerovi se podařilo úplně vyhladiti literární kulturu německou proto tak snadno, že se zbavil spisovatelů, kteří nechtěli přijmouti nacismus, a pak zejména proto, že ona kultura neměla žádných kořenů v životě davů. Kdyby je byla měla, píše Spender, jednotliví spisovatelé by byli mohli být zničeni, ale je-

jich kultura a tradice by byla zůstala. Pravé umění bylo vždy revoluční silou, a bylo proto kapitalistickými a fašistickými soustavami potlačováno. Toto nové umění si tvoří také nový jazyk, jemuž by rozuměl lid."

Za věcnost a srozumitelnost literárního projevu se staví také Mladá fronta (25. 8. 1945) v rozmarně psaném, ale vážně myšleném článku „Kritické názvosloví": »To není zlomyslnost, jen upozornění pro každého, kdo má rád adjektiva, protože vyjadřují nejlépe vztah člověka k věcem a jeho soudnost. Četl jsem totiž zajímavý referát, v němž jsem si skutečně přišel na své. Ukázka: „Obdivuhodné dílo zaznělo tak v celé své monumentální kráse, neboť pan Tenaten dovedl znamenitě vystihnout jeho úžasnou koncepci, vybudovat ji do mohutného a úchvatného projevu interpretačního ve výrazné plastice zvukové. Výborný orchestr podal tu nádherný výkon, hodný tragického pathosu . . ." Dále přijde „horoucí vroucnost skladatelova projevu, dýšícího půvabným koloritem hudební lyriky, vyznívající z každého tónu a z každého motivu", a potom tohle: „Krásný úspěch v provedení hudebním byl jen posílen vzorným režijním řešením Tohoatoho, který v pěkném výtvarném rámci rozproudil půvabný děj v celé jeho něžné a hřejivé náladě." Tady jsou adjektiva opravdu páteří celého myšlení. A jaká adjektiva!

Nestudoval jsem tento případ vpravdě zeyerovské stilistiky číselně, ačkoli i to by bylo jistě nesmírně poučné, ale zajímal mě pozoruhodný poměr referenta k pozorovaným skutečnostem a stupeň čtenářské důvěřivosti, jímž se tu manipuluje. Nevím, jak kdo cítí, ale myslím, že bylo víc čtenářů, kteří si řekli jako já: „Dubito, ergo sum." Jenže tohle si měl snad říci spíše ten pan referent.

Neboť i noviny by už měly po své smutné profanaci za protektorátní éry najít sloh, kterému budou čtenáři rozumět.«

Štěpán Jež v Lid. demokracii 10. 8. 1945 v delší stati „Mluvme a pišme správně česky!" ukázal na jazykových chybách vypsaných z jediného čísla novin, jak veliká práce na nás na všechny čeká v tomto oboru jazykové kultury, a dává k tomu hned prospěšné rady: „Nespoléhejme na úřady, na školu, na noviny, na nikoho a na nic. Každý pomáhej, kde můžeš, především v zahrádce v l a s t n í. Mysli na to, píšeš-li dopis, zprávu do novin, mluvíš-li s přítelem, s představeným, s podřízeným, na procházce s rodinou, v úřadě, doma. — Hřešili jsme a hřešíme, je čas, abychom se káli a polepšili. Jazyk mateřský, dar Boží a symbol i páteř národní svébytnosti, nutno pečlivěji pěstovat a udržovat v čistotě. Na to je místo a příležitost vždy a všude: v rodině, ve škole, v redakci, na řečništi, v parlamentě, v úřadě, v divadle, v biografu, v rozhlase a jinde. Není možno, aby děti a čtenáři mluvili správně, nemluví-li tak učitelé, rodiče a spisovatelé. Noviny budou lepší, budou-li jazykově vzdělanější novináři. (Každý novinář by měl

být přísně zkoušen především z mateřského jazyka!) Úřední spisy, vyhlášky a zejména zákony a nařízení buďtež stylisovány dobrými češtináři! Nakladatelé a kritikové nepropouštějte bez výtky knih, které se hemží chybami. Zvláštní péče budiž věnována knihám školním, a to i učebnicím počtů, měřictví, přírodopisu, dějepisu, zeměpisu atd. Budiž dbáno, aby ve škole správně a pěkně mluvili všichni učitelé, nejen češtináři. Aspoň stručná mluvnice a úřední Pravidla čes. pravopisu měla by být po ruce v každé rodině a v každé kanceláři."

V Rudém právu 19. 7. 1945 píše prof. Ludvík Chada, že proti správnému jazyku hřeší někdy i ti, kdo sami horlí pro jeho čistotu; uvádí k tomu příklad z pražského rozhlasu a dodává: „Budit úctu neúctou, to se ještě nikomu nepodařilo, stejně jako chtít čistit špínou je práce zbytečná a mnohdy škodlivá. Jazyk není bota, na kterou lze plivat, nedostává-li se cididla. — A právě rozhlas by mohl a měl vedle tisku přispívat k očištění naší mateřštiny. Měl by zaměstnávat 2—3 opravdu dobré jazykové odborníky, kteří by ručili za to, že mikrofonem neprojde ani jedno slovo nečeské a chybné, zejména ve zprávách sportovních. Úpadek mluvené i psané češtiny by měl být výstrahou i při dnešní reformě školské. Po sedmi letech okupace nejen republiky, nýbrž i českého jazyka, jenž se po celou tu dobu krčil ve stínu němčiny, je nutné vrátit češtině na všech školách její přední místo v dostatečném počtu hodin. Je třeba usilovně a soustavně napravovat velké škody, které na naší mateřštině napáchalo 6—10 týdenních hodin němčiny po celou dobu války i nestvůrná, německá čeština protektorátního tisku."

Jazykové svědomí naše důrazně burcuje také dr. F. Bulánek - Dlouhán v článku „Než si pořídíte obchodní tiskopisy, veřejné nápisy a pod." (Svobodné slovo 26. 5. 1945). „Německé úřadování a jazykové násilnosti," říká se tam, „jež v mnohých případech ani nedovolovaly český překlad některých německých termínů, znečistily naši mateřštinu mnohdy až povážlivě. Je spousta forem a výrazů, které jsme přejali zcela podvědomě, bezděky, ačkoli jsme jinak byli imunní k německému jedu. — Nejvíce je jimi znešvařena čeština obchodní a úřední, nehledíme-li už ke zjevům obecným, jako je užívání výrazů luftšucák, vérmacht a pod. Školní vzdělání v mateřštině bylo tak chatrné, že mladší generace, prošlá školou za okupace, má smysl pro ryzí mateřštinu zcela otupělý. Ministerstvo školství tu ohlásilo opravné zásahy. Je však potřebí očistit náš jazyk všude, v kancelářích, obchodech, v novinách, v obecném styku hovorovém i písemném, v nápisech a pod. Hleďte si tříbiti své české vyjadřování všude, kde můžete, nepovažujte návštěvu jazykových kursů češtiny za zbytečnou nebo dokonce směšnou. — Poučiti se o ryzosti mateřštiny není ani směšnost ani hanba, ale povinnost."

Národní osvobození otiskuje od června pod záhlavím „O čistotu

jazyka" hlasy a návrhy svých čtenářů, co a jak učinit na prospěch našeho jazyka. Tak 27. 6. 1945 navrhoval profesor gymnasia, aby každý ústřední úřad, který vydává veřejné vyhlášky a výnosy, měl svého jazykového referenta, dobrého odborníka, a jeho censurou aby procházelo všechno, co onen úřad vydává na veřejnost. A už 12. 7. 1945 Nár. osvobození s povděkem hlásí první instituci, která této výzvě vyhověla; je to Městská spořitelna pražská. — Jiný návrh podává zkušený redaktor: aby ministerstvo informací zřídilo oddělení s třemi úředníky, které by se postaralo, aby každá redakce dostala denně do ruky číslo vlastních novin se zaškrtnutými hříchy proti čistotě jazyka. Vedoucí redaktor by se pak postaral o přímé poučení hříšníků. K tomuto návrhu poznamenáváme, že tiskový odbor ministerstva informací zavedl v úředním svém zpravodajství „Československá informace" pravidelný jazykový koutek pro novináře a v něm že se probírají doklady chyb z tisku; vedení tohoto jazykového koutku bylo svěřeno dvěma odborníkům z jazykové poradny při Naší řeči a při Kruhu přátel českého jazyka. — A 4. 7. 1945 píše Nár. osvobození v uvedené rubrice: „Docházejí nám stále nové příspěvky a dopisy, žádající soustavné pokračování v akci pro očistu mateřské řeči, veřejně pronášené a psané. Litujeme, že pro omezené místo můžeme tyto hlasy zatím jen stručně zaznamenávat. Víme, že život, zájem i význam věci samé by si zasloužily mnohem více." I to je zajisté výmluvné svědectví o zájmu, který se dnes věnuje tříbení našeho jazyka. 15. 8. 1945 pak čteme tento stručný obsah z dopisů, které redakce NO od čtenářů dostala: „Čtenáři nás v dopisech upozorňují a sami také denně zjišťujeme, že se ve psaní novin a veřejných vyhlášek stále ještě hrubě nedbá jazykové správnosti, takže vhodného zákroku povolaných míst je již svrchovaně třeba. Ani rozhlas neprovádí důslednou kontrolu češtiny zaznívající k nám z přijimačů. Na firemních štítech obchodů, ponenáhlu obnovovaných, zůstávají hříchy proti mateřskému jazyku, jež volají po kárném opatření míst dohlédajících na živnosti a na firemní rejstřík. Doporučuje se též, aby denně byla aspoň jedna oprava často se vyskytujícího jazykového kazu uveřejněna stejně ve všech novinách nápadným způsobem a opakována i v rozhlase."

Plzeňský časopis Svobodný směr 6. 9. 1945 v článku „Pro očistu mateřštiny" vytýká, že se stále ještě mnoho hřeší proti samozřejmé povinnosti dbáti správného jazyka, a s uspokojením vítá rozhodnutí Mistra Ivana Olbrachta, že v rozhlase bude provedena důkladná očista jazyková. Žádá, aby taková očista byla povinná i jinde, zvláště v novinách a v obchodech, a dovolává se slov Nerudových: „Kdo nemiluje svoji mateřštinu, je člověk špatný."

Nejrozhodněji se hlas veřejnosti obrací proti cizím slovům v češtině, především proti rozličným zkomoleninám německého původu. Už 25. 5.

1945 napsal Eduard Valenta ve Svobodných novinách sloupek „Neviditelná pouta“, v němž nabádá k očistě od tohoto nepříjemného dědictví po Němcích. „Překračujíce veliký dějinný práh z truchlivého vězení pod klenbou svobody a nového života a zanechávajíce v ssuti šestiletého žaláře všechnu tu myšlenkovou a pakulturní veteš i haraburdí dosavadního politického i hospodářského neřádu, nezapomínejme přihodit do této plesniviny i pouta jiná, kterými jsme se svazovali přečasto dobrovolně: lhostejnost a neúctu k českému jazyku. Od dob, kdy pověstná štumádla pucovala na gaňku panu hofrátovi štivlety viksem, odešla celá jedna generace a druhá nastoupila, dávno mizejí a vybledají idylické vzpomínky na vlasaté řečníky hřímající o tom, jak jsme po tři sta let úpěli a jak byl český jazyk rdoušen a svazován ve svém vývoji, ale gaňk žije dál, dále žije viks a dále se pucuje. Bodláčí prokletého jazyka, který se nám až k vrhnutí vzpřičoval v krku po celá ta léta na každém rohu a při každém rozžehnutí radia, dovedeme dnes ještě vyplet z bohaté louky krásné české řeči poměrně snadno, neboť se stane svatou povinností a běžnou zvyklostí po prvé upozornit a po druhé zhurta okřiknout toho, kdo by v pochodu naší řeči do nových dní rachotil těmito germánskými holínkami. — Dávno už nemusíme vykřikovat starou pravdu, že náš jazyk je krásný a bohatý, že je schopen výrazového rozletu v nejjemnějších odstínech a v nejodbornějších podrobnostech. Nemůžeme ovšem také žádat, aby se od nynějška pod pohrůžkou klatby mluvilo bez chybičky. Dokonale česky neumí nikdo z nás, ani profesor Trávníček, a probírat se při hovoru na ulici ve slovníku jazyka českého byl by požadavek náležející do filmové grotesky. Ale pouštějíce blahovolně malé rybičky z čeřenu jazykové očisty, chytejte s námi aspoň ryby větší a veliké. Bojujíce o lepší chléb a svobodu projevu, bojujte také o osvobození jazyka, který tu svobodu rozhlašuje a přenáší. Učitelé, učte děti dobře česky! A vy, děti, učte česky své rodiče!“

Na kořen a příčinu toho našeho dobrovolného němčení ukazuje autor článku „Naučme se mluvit správně česky. Čistota naší mluvy“ ve Slánských novinách (Slaný) 28. 6. 1945: „Naše české matky, které se tolik zasloužily o náš národ, věnovaly až dosud málo péče mateřské mluvě. Jak se samy naučily hovořiti doma, tak učí své děti bez zřetele k tomu, co jim bylo vštěpováno ve škole. Ovšem že ani okolí nezůstává bez vlivu na vývoj a tvoření venkovské mluvy. Tak se nám vytvořila vedle spisovného jazyka obecná mluva, která hýří německými výrazy. Od vlivu Němců v politickém i kulturním životě jsme se sice odpoutali, ale od německých zkomolenin jsme dosud svoji řeč očistit nedovedli. Proč? Protože právě české matky ve své většině a zvláště na venkově neprojevily pro tuto věc dosud dostatečné pochopení. — Proto apelujeme na každého Čecha i Češku, aby se v hovoru vystříhali ně-

meckých zkomolenin. Zvláště však připomínáme českým matkám jejich svatou povinnost učiti své děti ryzí české řeči bez cizích, zejména německých zkomolenin."

V časopise Zdar (Zlín), v němž své jazykové rady otiskuje zlínská jazyková poradna, čteme 28. 8. 1945: „Zbavme se německých výrazů! Téměř šest let působnosti rafinovaného jazykového zákona v době okupace, kdy všechny nápisy musely býti dvojjazyčné, otupilo náš cit pro český jazyk měrou větší, než si uvědomujeme. Co německých slov se ozývá v naší hovorové řeči, někdy i v zčeštěné formě! Co germanismů, to jest vazeb přejatých z němčiny! Posviťme si na některé tyto případy! Nejdříve ta německá slova: Slyším hovor u holiče: »Na flastru před kostelem...« Proč ne na dlažbě? Jak hrubě zní ten flastr v české větě! Nebo jiná taková krása: Měli jsme sklep podšprajcovaný (místo podepřený). Jiný hovor: »A furt je to stejné!« Furt? Stále, pořád, vždycky! »To by se jí nejlépe pasovalo.« Snad slušelo, to by se jí nejlépe hodilo. A což ten fasuňk kuřiva! Odběr, příteli, odběr! Nefasujeme, ale dostáváme příděl, je nám přiděleno. A což toto: »Puma vlítla do baráku a šlo to durch!« Jak je to všechno nehezké! Puma vlétla do domu a prorazila jej, ne? Čeština právě předponou provyjadřuje, že je to skrz, načisto, docela, nepotřebuje k tomu dodávat ona slova, právě tím vyniká ve své výrazové schopnosti nad němčinu, je to její přednost. Vrchol krásy je patrně věta: »Himl hergot, pane N., to je hic, já su zašvicovaný durch und durch.« Dvě maturantky se dohadují, jakou si vezmou šlajfku, matka volá na dceru, že vpředu je zariglovaný, vzdělaný člověk volá na souseda, že má recht, a podobné nepěkné výrazy lze slyšet na ulici. Jsou to slova lágr, kisna, šalovat, kibl, kšír a pod. Vzpomínáte si, jak jsme odsuzovali už za Rakouska t. zv. brněnskou a ostravskou češtinu posměšnou větou: Hausmajstrová pucovala na gaňku štýflety? Pamatujme na čistotu jazyka! Zachyťme ve své mysli jako v síti každý německý výraz, ať původní nebo zpotvořený, a nepusťme ho z úst! Mysleme při řeči trochu na formální stránku jazyka, a poslouží to i věci samé."

A jiný krajinský časopis, Jihočech (České Budějovice), přinesl 4. 7. 1945 tuto zprávu: „Týden očisty jazyka. Mladí odboráři českobudějovického kraje si vzali za úkol odstraniti ze všech dílen, továren a pracovišť cizí výrazy, kterých nemusíme užívat a bez kterých se lehko obejdeme; je jich v rozličných pracovních odvětvích dost. Zvláště to jsou německé výrazy a zkomoleniny. Náš jazyk je tak bohatý, že se bez tohoto přejímání z cizí řeči obejde. Všichni lidé dobré vůle, pomozte nám, nechť všude zní jen naše zvučná mluva!"

Jiří Vondráček v Rovnosti (Brno) 1. 8. 1945 vytýká hlavně mládeži nedostatek péče o čistotu vyjadřování: »Česká mládež po příchodu okupantů náhle přestala slyšet hlasy, které vychovávaly, a účinek se

ukázal v její řeči. Počaly nás strašit všechny ty „šolny“, „pekle“ a „topsy“, „kábři“ a „bašty‘ a jako parasiti se přiživovaly na čistém těle naší řeči. Bohužel nejen mládež tělesně pracující, ale i studenti se chodili „urvat“ do „ringecu“ a nevědomky pomáhali tupit češtinu, Němci beztoho tak nenáviděnou. I zde bude třeba ještě mnoho naší práce, ale začněme ve Svazu čes. mládeže a ve Svazu čes. studentstva pracovat ihned. Nenechávejme svou řeč hanobit ještě i v republice, přestála věru již dosti.« (K tomu připomínáme, že zjev, o kterém tu autor mluví, je už z doby dřívější, nikoli teprve z poslední války; za jeho návrh se ovšem upřímně přimlouváme.)

Čistší vyjadřování, zvláště ve sportu, doporučuje mládeži i Mladá fronta 24. 8. 1945: »Jdu kolem atletického hřiště. Chlapci trenují na „majstršafty“, aby měli „lajstunk“, trenér napomíná, jen ne tak „kramhaft“, vzadu jeden hlas si stěžuje, že „furt“ nemá „gajsta“, a kousek vedle se kdosi učí správnému „šrajtstylu“. Jdu kolem vody. Chlapci snášejí „preclovky“, dávají pozor na „auslégry“, nesou loď ze „štendrů“, „richtují“ vzdálenost „štembretů“, zkoušejí „slajdy“. Háček domlouvá: Klidným ‚šlágem‘ a žádný ‚pígl‘! Při přistávání jen něžně přirazit‚bortem‘ k ‚platu‘. Vždyť i malé natržení dykyty vyřadí loď na čas z provozu! — Ještě trochu pomlouvají, že tady na tom „temsbótu“ jsou ty pevné „dolny“. Snažím se jim rozumět, hledám v slovníčku, ale marně. Doufám však, chlapci, až půjdu příště kolem vás, že si už budeme rozumět lépe a že se těch „odborných“ názvů zbavíte, viďte?«

Ale i spisovnému vyjadřování se často vytýká, že příliš snadno užívá zbytečných cizích slov, za která máme dobré výrazy české. Hlas (Moravská Ostrava) 8. 7. 1945 pokládá za takové zbytečné výrazy i slova blok (skupina, sloučení různých stran), iniciativa (podnět, popud, návrh), signál (znamení, heslo, návěst), kvalifikace (způsobilost, schopnost), isolace (osamocení, odloučení, samovazba). Svobodné Československo si 27. 7. 1945 v článku „O čistotu českého jazyka“ stěžuje, že i dnes ještě, po vítězné revoluci, kdy se všude čistí železným koštětem, toneme „přímo v záplavě cizích výrazů, názvů a jmen, našemu jazykovému sluchu na hony vzdálených“. Jmenovitě vytýká dennímu tisku výrazy kolektiv, manifest, koordinace, korporace, aktiv, -ismy a pod. „Nač potřebujeme,“ ptá se Svob. Československo, „v češtině míti ‚B l o k‘ výtvarných umělců, nač ‚R e v u e - s o u b o r‘, proč právě Divadlo ‚kolektivní‘ tvorby, Malé ‚realistické‘ atd.? Zdá se, že mnohé ty názvy byly dány tak rychle dohromady jako uvnitř ta ‚kolektivní‘ tvorba. Nerdíme se sami studem nad tím opičením po jiných? To poznání je ovšem tím bolestnější, že se s ním setkáváme nejvíce tam, kde bychom to nejméně čekali.“

Slovo kolektiv je častěji terčem útoků. Také v Lidové demokracii 28. 8. 1945 se pokládá za zbytečnou módní napodobeninu: „Pamatuji se, že jsme vždycky čítávali na př. soubor Národního divadla; dnes je to ovšem kolektiv. Kolektivní tvorba; nemohla by to být společná nebo souborná tvorba? Kolektiv — soubor, společnost, společenství?“ A stejně soudí i sám Jaroslav Kvapil ve Svobodných novinách 29. 8. 1945: má-li se o něm (kolektivu) mluvit také v oboru divadelním, „ať se pro něj užívá dobrého a docela výstižného českého slova soubor. Tedy: soubor Národního divadla i divadel jiných — a žádný kolektiv! Slíbili jsme si, že se teď důkladně odněmčíme — prosím vás, proboha, přátelé, hleďme se už také odopičit!“

V Právu lidu 11. 8. 1945 jsme čtli tento velmi rozumný článek: „V našem listě máme rubričku, kterou si píší čtenáři. Jsou v ní jejich bolesti, stesky, názory, mínění, návrhy. A je to pár dní, kdy jedna paní přišla s návrhem, aby se psalo česky, srozumitelně, bez cizích slov, neboť jinak tomu čtenář nerozumí. Na to jsme vzpomněli při čtení brožury »Za sloh«, která je vlastně proklamací určité skupiny výtvarných umělců. Tahle brožurka není najisto pro široké vrstvy lidové. Stačí tahle věta? »Kosmos sférické revergence jest ideální shoda svrchované jednoty národního a světového kolektiva s mravním a svobodně tvůrčím pluralismem svéstačných jedinců a jednotlivých pospolitostí jakožto predestinovaných kosmických funkcí, věčně trvajících v ústavném řádu typologických článků a variací psychosféry...« — V tomto slohu je tedy psána proklamace umělců, kteří, jak soudíme, chtějí něco říci lidu, a ne jen několika zasvěcencům. Ti zasvěcenci, kteří pochopí tenhle sloh, to nepotřebují, ti přece vědí, oč jde. Nechceme si z toho dělat žerty. Ne. Ale je škoda, že široký lid nemůže porozumět umělcům, i kdyby měl tu snahu, chtít jim rozumět. Ale pak o lidu neříkejte, že je zaostalý a že mu stačí laciná otřelost nebo fádnost.“

Od svorného souzvuku všech těchto hlasů se nápadně odráží názor náruživého zastánce cizích slov V. Dědka, vyložený v Našem Pojizeří 2. 8. 1945: „Při listování denním tiskem setkáváme se stále častěji s »dopisy čtenářů«, v nichž jsou nahromaděny stížnosti na klesající úroveň tištěné a mluvené češtiny, prý zbytečně kažené cizími výrazy. Chtěli bychom těmto dopisujícím čtenářům a redakcím, které přípisy otiskují, připomenout, že každá snaha po takovéto »očistě« jazyka zavání fašismem. Hitlerovské Německo si získalo primát, a »očistná« horečka, která zachvátila naši druhou republiku po Mnichově 1938, je jistě v dobré paměti. Žádná řeč na světě není samoúčelná (? snad: soběstačná?) a nesmí být k samoúčelnosti pěstována (?); jednou v budoucnosti dojdeme přirozeným vývojem a splynutím hlavních světových jazyků k jediné mezinárodní řeči. Pokrok od nás žádá, abychom nebránili cizím výrazům, ale naopak je (!) používali k jejich zevšeobec-

nění a tím přispěli k rozrušení kulturních hranic mezi národy. Každé opačné úsilí je reakcí a musí být námi rozhodně a důsledně potíráno.“

Nad tímto vskutku odvážným a zvláštním názorem se 15. 8. 1945 pozastavilo Svobodné slovo a v časopise Pochod (Mladá Boleslav) 21. 8. 1945 se ta kuriosní obrana cizích slov uvádí na pravou míru: „Domněnka, že užívání cizích slov setře hranice mezi jednotlivými jazyky a že povede k jediné universální řeči, je prozatím utopií a nemá práva na existenci. Každý člověk, kterému jde o zdárný vývoj jeho národa a kultury nejen národní, ale i světové, posléze uzná, že úsilí udržet jazyk v jeho úrovni a snaha o jeho čistotu nemá nic společného s fašismem a reakcí, jak by nám někdo chtěl namluvit. — Řeč je něco tak vzácného a posvátného, že se s ní nedá zacházet jako s nějakým obchodním artiklem, řeč je živá, nedá si říkat — ty půjdeš tudy. Jazyk jako živý a přese všechny jiné snahy nedorostlých »taky odborníků« čistý a krásný ve své jedinečnosti bude.“

Národní obroda (Brno) otiskla 23. 8. 1945 článek „Cizí slova v češtině“, rovněž jako odpověď na onen výklad Dědkův. Doporučuje při úvahách o užívání cizích slov rozlišovat slova cizího původu, ale zdomácnělá, od slov žijících jen v jazyce tenké vrstvy vzdělanců a odborníků. Podle účelu svého projevu potom snáze určíme správný poměr k cizím slovům. — Sami pak k tomuto sporu o cizí výrazy poznamenáváme, že k nim jasné stanovisko kdysi zaujal i V. I. Lenin; o tom se čtenář dočte na jiném místě tohoto sešitu Naší řeči.

Z živelného odporu proti cizím, zvláště německým výrazům vznikla také snaha počešťovat příjmení, jména místní, jména podniků (hotelů, biografů a pod.); také tomu věnovaly denní listy dost místa, ale protože se tato věc netýká přímo správnosti jazyka, t. j. správnosti vyjadřování, nebudeme se jí podrobněji zabývat. Praktický pokus zachránit nebo obnovit původní česká jména pomístní učinil Kruh přátel českého jazyka v Jindřichově Hradci. Jihočech (Čes. Budějovice) o tom podává 27. 7. 1945 tuto zprávu: „Dnes přicházejí do našich vesnic na Hradecku úplně noví osadníci, kteří neznají, jak se nazývá kde která mez, cesta, úval, háj, pole nebo mokřina, a tu jde o to, aby se snad mezi nimi nezachytila dosavadní zpitvořená jména německá, nýbrž aby byla obnovena buď původní jména česká, nebo jména nově zvolená; aby za pomoci učitelstva, národních výborů a katastrálních úřadů byla zavedena vhodná jména podobná těm, jež se vyskytují v jiných obcích zdejšího kraje, jako na př. v olšině, březina, u křížku, pod sosnou, na panském, v příkopě, u pazderny, v tůni a pod. Kruh přátel českého jazyka ochotně obcím podle jejich poměrů poradí.“ To je snaha jistě velmi užitečná, a bylo by dobře vyvinout ji všude tam,

kde mají poměry podobné jako na Jidřichohradecku. Jindřichohradecká odbočka Kruhu přátel českého jazyka zahájila pod vedením svého předsedy prof. dr. V. Mosteckého činnost hned po revolučních dnech a je podle zpráv v Jihočechu velmi neúnavná v práci o zvelebení jazyka v svém kraji. K nové práci se přihlásil znova též Kruh přátel českého jazyka v Rychnově nad Kněžnou (Náš cíl 14. 7. a Práce 17. 7. 1945) a v Táboře (Práce 10. 8. 1945).

Začínají se objevovat znova i pravidelné jazykové koutky v novinách; zatím řídce, neboť nedostatek místa asi rozhoduje nejčastěji o zavedení nebo nezavedení této rubriky. Tak v Činu (Brno) vede rubriku „Správně česky“ prof. Frant. Pulec, autor známé příručky „Mluvme a pišme správně česky“, zavedena je jazyková rubrika i v oficiálním časopise Ústřední rady odborů, a jak jsme už dříve pověděli, v úředních Československých informacích, vydávaných tiskovým odborem ministerstva informací. Rubriku „Z jazykové poradny“ má také Zdar (Zlín); vede ji prof. dr. Fr. Svěrák jménem jazykové poradny při národním výboru Velkého Zlína (o ní podáváme zprávu na jiném místě). Doporučujeme velmi, aby si takový jazykový koutek zavedly všechny denní i týdenní listy, a to co možná nejdříve; jazyková poradna Naší řeči a Kruhu přátel českého jazyka (P. XVI, Xaveriova 1, č. tel. 471-49) jim při tom ráda poradí i pomůže.

Z tohoto dosti dlouhého, a přece jen v jednotlivostech velmi stručného a neúplného přehledu je zajisté vidět zcela nepochybně, jak mocně vzrostl zájem o náš mateřský jazyk. Můžeme k tomu připojit ještě i to, že všechny naše denní listy ochotně a horlivě zpravují své čtenáře o všech podnicích, které se týkají našeho jazyka. Nebylo jich dosud mnoho, ale soudíme na př. podle bohatství a šíře zpráv o dvou večerech Kruhu přátel českého jazyka v Praze (27. 7. a 4. 8. 1945), že i svým zpravodajstvím chtějí naše noviny pomáhat při práci o jazykovém vzdělání. Také činnosti kanceláře Slovníku jazyka českého, z níž vychází nové veledílo o českém jazyce, Příruční slovník jazyka českého, je v denním tisku věnována zasloužená pozornost. Záleží tedy na jazykových odbornících, aby nenechali tento živý zájem o jazyk usnout, nýbrž aby jej udržovali a posilovali všemi prostředky, které mají po ruce. Nejde o obnovení starého brusičství, ale je třeba, aby se dobrá a spolehlivá znalost jazyka rozšířila co možná do všech vrstev, aby všichni naši spisovatelé, novináři, řečníci, úředníci, obchodníci atd. dovedli své myšlenky vyjadřovat bez hrubých mluvnických chyb a bez slohových neobratností nebo jalovostí. Dobudujme svou novou, svobodnou republiku i v oblasti mateřského jazyka!

Příklad hodný následování.

Místní národní výbor ve Velkém Zlíně vydal tuto vyhlášku:

Národní výbor Velkého Zlína zřizuje jazykovou poradnu pro Velký Zlín.

Její úkol: Bude dbát o správnost a čistotu jazyka ve všech veřejných projevech, zejména písemných.

Z její působnosti:

1. Povinné kontrole jazykové poradny podléhají ode dneška ve Velkém Zlíně:

a) všechny veřejné plakáty, vyhlášky, oběžníky, výtahy ze stanov, předpisy a pod., které jsou určeny pro širší veřejnost;

b) jména náměstí, ulic a městských čtvrtí, pojmenování úřadů a veřejných institucí, veřejná označení obchodů, reklamní nápisy a pod.

Uvedené jazykové projevy nesmějí býti dříve uveřejněny (v tiskárně vytištěny, malíři napsány a pod.), dokud nebudou po stránce jazykové prohlédnuty jazykovou poradnou a označeny jejím razítkem a příslušným podpisem.

2. Jazyková poradna má právo vyzvat obchodní, živnostenské a jiné veřejné podniky, aby opravily nápisy na svých závodech, na výkladních skříních a pod.

3. Jazyková poradna bude postupně vydávat jazykové pokyny pro hlavní obory veřejné činnosti a podnikání.

Úřadovna: Pro celý Velký Zlín radnice na Masarykově náměstí, č. dv. 43. Úřední hodiny: Denně (mimo sobotu) od 16—18 hod.

V Prštném, Loukách, Mladcové, Přílukách a v Kudlově úřadují kromě toho zástupci poradny. Je to vždy jeden člen učitelského sboru místní obecné školy.

Ve Zlíně 27. června 1945.

Vilém Morýs,
předseda národního výboru
ve Zlíně.

Bez dlouhých příprav a okolků si ve Zlíně tedy zavedli jednu z nejpotřebnějších a nejprospěšnějších institucí, po které naše doba zrovna volá. A jak jsme se dověděli ze zprávy poskytnuté nám přímo tvůrci této jazykové poradny, jejím předsedou prof. dr. Františkem Svěrákem a jejím jednatelem řed. Janem Zavadilem, veřejnost přijala zřízení jazykové poradny velmi příznivě a horlivě využívá jejích služeb. Hned v prvních týdnech se ukázalo, že je to podnik nejen prospěšný, nýbrž také dokonale úspěšný. Zlín se jako už ve mnoha jiných případech stal vzorem, kterého by si měly povšimnout všechny naše místní i okres-

ní národní výbory, neboť podmínky ke zřízení jazykové poradny se dnes najdou všude. Bude trvat ještě dlouhá léta, než se nám podaří (podaří-li se to kdy vůbec) zdokonalit jazykové vyučování tak, aby každý sám sobě dovedl dobře poradit ve všech nesnázích pravopisných a mluvnických; a do té doby je jazyková poradna zpravidla jediným prostředkem, kterým lze účinně zajistit jazykovou úroveň veřejných projevů. Kruh přátel českého jazyka má sice v plánu své činnosti i zřizování venkovských odboček s místními jazykovými poradnami, ale je v této práci brzděn nedostatkem organisačních pracovníků; všechna tíha tohoto podniku leží stále jen na dvou nebo na třech dobrovolnících, přetížených už svým povoláním úředním, a za takových okolností nelze arci dělat zázraky. Proto se jazyková poradna Kruhu obrátila o pomoc i na Československou obec sokolskou, aby se do vzdělávacího programu tělocvičných jednot sokolských výslovně zařadila i jazyková kultura, a s podobnou žádostí se hodlá obrátit i na Svaz české mládeže. Místní národní výbor ve Zlíně nám nyní ukazuje řešení nejrychlejší a nejjistější, t. j. aby se zřizování místních nebo okresních jazykových poraden ujaly národní výbory. Běží totiž o to, aby se zabránilo zbytečnému prodlení; právě dnes je doba velmi vhodná k tomu, aby se obecný zájem o náš mateřský jazyk změnil v obecnou a horlivou snahu zlepšit naše vyjadřování po všech stránkách.

DROBNOSTI.

FRAGNÁŘKA (NŘ XXIX 26). Národní básník Petr Bezruč posílá k posledním třem řádkům Šimkova článku o „frajnařce“ tuto humornou poznámku: „Již jako drobný syneček jsem mluvil plynně německy, stýkaje se stále s německou brněnskou mládeží. Ale slovo Fragner jsem dlouho neznal, až jako poštovský úředník jsem je našel v adresářích města Brna, v řeči úřední, kde při jméně obyvatele poznamenáno bylo vždy zaměstnání, tedy X. Y., Fragner. Drobným kupčíkům se říkalo v Brně v české i německé hovorové řeči Kahlstecher, což je zvráceno ze slova Kaselstecher = ten, jenž nabírá tvarůžky (vidličkou) z drobné bečky. Käse, sýr, má sice deminutivum Käsel (syreček), ale německé nářečí brněnské užívalo formy Kasel. My brněnští studenti v Praze znali jsme jen slova *tvarůžek* a *sirky*, co je to *syreček* a *zápalka*, jsme nevěděli. V Praze zase neznali termíny moravské. Jednou poslal moravský kolega bytnou za šesták pro sirky. Bytná k jeho úžasu donesla pět tvarůžků (po 2 kr), domnívajíc se, že student chce sýrky (= syrečky). — V Brně kvetlo před 70 lety divné nářečí, jemuž Němec odjinud přišlý nerozuměl. Tak t'Hulla značilo bez (Holler), t'Futa byl otec (Vater), t'Móla malíř (Maler), t'Kupp hlava (Kopf), wás - i vím (weiss ich).“

A nyní svým čtenářům pro radost, že náš uctívaný a milovaný národní básník je v čas svých osmasedmdesátých narozenin stále ještě tím starým statečným turistou a že stále stejně pozorným zrakem hledí na svůj drahý kraj, uvedeme jinou stránku Mistrova milého psaní: „Vypluli jsme s mým vzácným hanáckým hostitelem a starým souputníkem drem A. Pírkem na Ostravici, kam jsem tři léta podle dané výstrahy nesměl, a vydrápali jsme se na Lysu (1325 m), odkud posíláme pohlední lístek. Na Lysé byly dvě útulny, jedna náležela KČT, druhá, stará, řečená Schlesierhaus, turistům německým. Ale Němci obsadili českou útulnu nesympatickou německou dívčí mládeží a vyzdobili chatu velikými prapory s hákovými kříži, vřesk německých bojovných písní zněl tam celý den. Nájemce Schlesierhausu, dobromyslný Němec Dörfl (od Karlových Var pocházející), najal ještě druhou chatu, t. zv. Ostrauerhütte — goralé jí říkali Butuřonka podle bývalého vlastníka Butory — a zanechal tam vrchního, čiperného našeho šuhaje Lichnovského, jenž zaměstnával jen český personál (ten tam byl i za Dörfla, neb němečtí číšníci tam žíti nechtěli). A tak ve Schlesierhausu nebylo slyšet německého slova, zato česká útulna zněla jen hlaholem německým. Tož jsme chodili do chaty německé. Nešťastný Dörfl, který nezasluhoval zlého osudu, slouží nyní na statku a paní »Dörflica« — rodem z Darkova a věčně na Poláky nadávající, bylať »Šlonzačka« — jako kucharka v české útulně.“

Z upřímného srdce přejeme Mistrovi ještě mnoho a mnoho takových výletů na jeho milou Lysou.

PARKOS. Toto podivné slovo vypadá na pohled spíše jako cizí. Za Jungmanna znamenalo jednak větev, s které bylo odrhnuto listí („osmeknutou“ větev), jednak zakrnělý strom, *parkosy* byly v jihozápadních Čechách („k Bavorům“) proutí z kořenů vyhnané, čímž se míní samostatné odnože, vyrážející na př. okolo slívových stromů z jejich kořenů, nejen při samém kmeni, ale i všude opodál, kam až sahají kořeny stromu. Příruční slovník má několik citátů, v nichž se to slovo vztahuje na křivý, zakrnělý strom nebo na keř (u J. Vrby) anebo na starý kmen (vrbový, u Holečka), na bezlistý keř, jak se jeví v zimní době (u Raise, Morávka), přeneseně pak na starého člověka. Týž slovník má i zdrobnělé *parkosek* ve významu původním i přeneseném (z Klicpery). Jak rozuměti těmto rozličným významům? Který z nich je původní a jaký je původ toho slova?

Ta věc je velmi prostá. Hodura, Nářečí litomyšlské 50, má slovo *pastorek* = zakrslý stromek, a Kott, Přísp. 2, 215, cituje z Č. lidu val. *pastorek* = přírostek stromu. Toto je zajisté významové východisko všeho dalšího vývoje. *Pastorek* (= nevlastní syn) je taková odnož, která je nemilá, neboť vlastnímu stromu ubírá sílu, sama však je málo užitečná. Takové odnože se mohou sice přesaditi a vypěstovati v nový strom, ale zpravidla se jejich listí stává vítanou kořistí koz, jejich kůra pak v zimě potravou zajíců.

Z této vlastnosti, že jsou pastorky často okousány z kůry i listí, pochopíme znak jistých parkosů, jak jej udávají slovníky, totiž nedostatek listů, zde ovšem způsobený už tím, že listy byly odhrnuty. Význam „zakrslý stromek“ je pak další stupeň vývoje a vyloží se bez nesnází: je to stromek neduživý, vzrůstem zaostalý, řádně nevyvinutý, asi tak jako krnějí, zakrsávají ony odnože. Slovo *pastorek* se na takové nemilé, zanedbané odnože hodí výborně. Domnívám se, že je i základem slova *parkos,* vlastně zdrobnělého *parkosek.* Hláskový vývoj byl nepochybně takovýto: v 1. pádu množného čísla a ve všech nepřímých pádech nastal přesmyk souhláskových skupin: *pastorky* změněno v **parkosty,* z toho spodobou hlásky *t* k předchozímu *k parkosky*; spodobu podporovala nebo způsobila snaha míti na konci obvyklé „příponové“ *k.* K tvarům *parkosky, parkoska, parkosků* atd. byl pak přitvořen nový 1. pád jednotného čísla *parkosek,* z toho teprve abstrahováno *parkos.* Případ tento je hodný pozornosti proto, že se v něm přemístily skupiny souhlásek, nikoli jen — jak tomu bývá obyčejně — hlásky jednotlivé, a dále proto, že k domnělé zdrobnělině přitvořeno nové slovo nezdrobnělé.

Při této příležitosti si dovolím osvětliti krátce (podrobněji to učiním na jiném místě) i slovo *pastorek.* To zase má jinou zvláštnost. Je přitvořeno k femininu *pastorka* — podobně jako *manžel* je přitvořeno k slovu *manželka, vdovec* k *vdova, pán* k *paní* (toto odpovídá řeckému *potnia* atd.) —, to pak souvisí s názvem *dcera* (kmen **dъkter-*), pastorka je pa-dcerka, nevlastní dcerka (srv. r. *pasynok,* nevlastní syn). To vyložil správně už Miklosich; již několikrát jsem měl možnost vzdáti čest jeho dobrému citu v oboru etymologickém. Zubatému vadilo, že *dcera* má v příponě vždy hlásku *e,* nikdy *o, pastorka* však jen *o*; navrhl proto etymologii jinou (a ta byla obecně přijata), ale neprávem. Stačí poukázati na ř. *patér,* otec, a na složeninu *a-patör* = kdo nemá otce, 2. pád *a-pator-os*: právě v složeninách bylo *o* zcela v pořádku. *Pastorka* (*pa-dktorьka, dkt>dt>tt>st*) se tedy jeví jako složenina prajazykového typu a úctyhodné ceny. *V. Machek.*

ŠMELINA, ŠMELINÁŘ. Tato slova, která za druhé světové války vytlačila plod první války světové *keťas, keťaství,* vyrostlý na prvním členu německé složeniny *Kettenhandel* atd. „řetězový obchod“, vzbuzují stále oprávněnou zvědavost nás všech, odkud se asi vzala. Z mnoha většinou nezdařilých dohadů, které jsem za celou tu dobu slyšel, ještě nejvíce mě zaujal výklad, pronesený arciť jen ve způsobě domněnky mým synem, že byla tu snad nějaká osoba jménem *Schmeling,* která provozovala onen špinavý obchod „na černo“ tím, že si tak neb onak opatřila nejdříve vzácné, hledané zboží a pak je prodávala za vysoké, ba závratné ceny, a tedy vydělávala nekřesťanské peníze. Sám jsem ovšem od počátku tušil, že slovo *šmelina* je původu cizího, nejspíše německého, převzaté ne z jazyka spisovného, nýbrž z některého nářečí nebo ze spodní nějaké vrstvy jazykové,

jíž říkají Francouzi *argot*, Angličané *slang* nebo dokonce *cant* (toto „hantýrka, řeč zlodějská"). Pátrání další, ač dosud není ukončeno a korunováno dokonalým úspěchem, dalo mi za pravdu: neváhám proto už nyní oznámiti předběžné výsledky svoje, hlavně také ze snahy povzbuditi i jiné badatele k podrobnějšímu ještě šetření. Zatím brání tomu ještě nedostatek pramenů.

Jádro dosavadního výtěžku mého je to, že slovo *šmelina* atd. pochází z mezinárodní řeči *zlodějské*, zaznamenané na německé půdě. Podle základního díla F. C. B. Avé - Lallemanta, Das deutsche Gaunerthum in seiner socialpolit. Ausbildung sv. V. str. 601 násl., ozývá se tam slovo neznámého původu *Schwelemer*, též *Schwählemer* ve významu „cikán"; v nářečí hanoverském má tentýž význam pozměněné poněkud *Schmelemer*, od něhož je jen krok k úplně poněmčenému útvaru, námi hledanému, a proto nám tak vítanému *Schmälinger* s pravou německou odvozovací příponou *-ing*. Že ze *švelemer* vzniklo *šmelemer*, vysvětlíme si nejsnadněji obdobou podle německého slovesa *schmälern* „činiti úzkým, menším, nepatrnějším", slovesa, jež v německé řeči zlodějské v podobě bez přehlásky *schmalern* nebo *schmalen* nabylo smyslu „někoho pokládati za nepatrnějšího a s ním též tak nakládati, einen herabsetzen, heruntermachen", což konec konců může vyznačovat také chování šmelináře nad svou oběť tak povýšeného.

To vše se dá vyčísti z dokladů Avé-Lallantových, které M. Heyne v Grimmově slovníku, sv. IX, rozhodil na několik, ale vždy náležitých míst. Čech pak, slyše ono *šmälingr*, *šmelingr*, t. j. *šmeliŋ(r)*, vyrozuměl z toho název *šmelina* (srv. *Junger* > č. *Juna* a pod.), ne tedy osobu, ale činnost a zaměstnání, a jméno osoby *šmelinář* si utvořil po svém. A význam? Od „cikána" k „zloději", ať ve hmotném, ať v přeneseném smyslu („kdo předražuje a tím bez ostychu okrádá"), není tak daleko. Ostatek zní další otázka badatelům: Je tento přechod významový až k našemu „šmelináři" skutečně čistě český — což je možné —, či měl také vzor už cizí?

Josef Janko.

VAŠATÝ, BRADÝ A PODOBNÁ PŘÍJMENÍ. Jsou to jména svým tvarem podivná. Zdá se, že první z nich, Vašatý, vzniklo z příjmení Vašata tím, že se přimklo k jménům, která jsou svým původem přídavná jména s příponou *-atý*, jako Bohatý, Bachratý, Blechatý, Hlavatý, Hrbatý, Plechatý. Tento postup (Vašata → Vašatý) by byl asi proto možný, že z příd. jmen na *-atý* jsou i příjmení s příponou *-a*: *Bohata, Hlavata, Plechata*; ovšem jsou i dvojice jako Štědrý a Štědra.

Příjmení typu Vašatý je několik: Vochatý (srovnej Voch, Vůch), Machatý, Pechatý (Pechát), Zachatý (Zachata) a p. I u jiných typů příjmení se jeví stejný postup, jak je vidět na dvojicích Podraha - Podrahý, Brada - Bradý, Fara - Farý.

Je však i možné — a to spíše —, že tato příjmení vznikla z omylu. Písaři

matrik, ne dost znalí věci a jazyka, snad při přepisování, považovali genitiv za přídavné jméno. V starých písemnostech často místo přídavného jména přivlastňovacího bývá totiž druhý pád — uvádím několik příkladů z VIII. svazku Zpovědních seznamů arcidiecése pražské: Tomáš otec Krejsy (Bavorov 1671), Matěj podruh Kroupy (Čichtice 1675), Jan služebník Bláhy (Mirotice 1671) a p. Mám ještě jednu oporu. V druhém díle Mosteckého Dějin Vodňan se vyskytují Bartl Janů (r. 1629, str. 31) a Zimandl Janů (r. 1635, str. 31; 1638, str. 43; 1640, str. 49); druhý z nich je psán na str. 166 (běží podle všeho o padesátá léta 17. století) Simandl *Jany,* a je to skutečně asi táž osoba. Vedle toho je jmenován r. 1647 (str. 61) Mates Jany. Příjmení Jany žije dosud v jižních Čechách, zvláště v Budějovicích; v Pražském adresáři čteme jméno Anna Janá. Vodňanské tvary jsou asi z příjmení *Jana:Janů* je přídavné jméno přivlastňovací nebo genitiv plurálu, *Jany* genitiv singuláru. Zdá se, že 2. p. je i v druhé části příjmení Holeščápa (z Praž. adresáře).

Doufám, že se rodopiscům, kteří studují nepřetržitý život některého z těchto příjmení v matrikách, podaří vývoj a vznik této skupiny jmen dobře doložit. *Bš.*

Poznámka.

K výkladu V. Machka o slově *plivník* (NŘ XXIX, 61) třeba na str. 62, ř. 3. shora, za slovy „nepřesným postupem významoslovným“ dodati: Rovněž tak na *plenný, pliný* (viz níže) bylo správně poukázáno již dříve (ČČM 1857, 284), srov. i I. J. Hanuš, O methodickém výkladu pověstí slovanských (Praha 1862), 290, pozn. 19.

Předplatné na rok 1945 činí K 35·—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 24 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny za roční předplatné **35 K**, s pošt. zásilkou **36 K**. Jednotlivá čísla jsou po 4 K.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči“ tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči“ ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi **dr. Jiřímu Hallerovi** v Praze XVI, Xaveriova 1. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

„Naše řeč“ čís. 5.—6. Dne 17. října 1945. — Vydává za III. tř. České akademie věd a umění v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, spol. s r. o. v Praze. Redakční rada: Jiří Haller, Kvido Hodura, František Oberpfalcer, Emil Smetánka, Vladimír Šmilauer. Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. Vychází 10krát do roka. Užívati novinových známek povoleno. „Dohlédací poštovní úřad Praha 25.“ Tiskli Pour a spol. v Praze I.